Andrzej Krzyszowski
Zbigniew Bartkowiak
Grzegorz Cencek

Najstarsze dzieje lokacyjnego Buku

Tom II

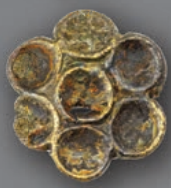

EGZEMPLARZ BEZPŁATNY

Wydawca:
Biblioteka Publiczna w Buku, Plac Stanisława Reszki 29, 64-320 Buk
www.bibliotekabuk.pl

Skład:
Studio Grafpa
www.grafpa.pl

Projekt okładki:
Karol Tuliszka

Buk 2022 r.

ISBN 978-83-63213-71-8

Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich: Europa inwestująca w obszary wiejskie. Instytucja Zarządzająca PROW 2014 – 2020 – Minister Rolnictwa i Rozwoju Wsi. Druk współfinansowany jest ze środków Unii Europejskiej w ramach poddziałania „Wsparcie na rzecz kosztów bieżących i aktywizacji" w ramach działania „Wsparcie dla rozwoju lokalnego w ramach inicjatywy LEADER".

Przedmowa

Szanowni Państwo,

Dziś w Wasze ręce trafia drugi tom opracowania podsumowującego prace archeologiczne na bukowskim rynku. Obejmuje on swoim zasięgiem chronologicznym 2021 rok. Dzięki opisanym w niniejszej publikacji badaniom poznaliśmy nie tylko nieznane dotychczas fakty z bukowskiej historii, ale także dokładną lokalizację zabytków znajdujących się pod płytą Placu Przemysława. Jesteśmy również bogatsi o końcowe wytyczne Powiatowego Konserwatora Zabytków, które będziemy musieli wziąć pod uwagę projektując przebudowę rynku.

Zakończone badania skoncentrowane wokół odkrytego, gotyckiego ratusza oraz oddanie do użytku parkingu buforowego przy ulicy Wielkowiejskiej, przybliżają nas do opracowania koncepcji architektonicznej przyszłej rewitalizacji. Nim jednak do tego dojdzie, zapraszam Państwa serdecznie do udziału w konsultacjach społecznych, które pozwolą nam poznać wzajemne oczekiwania. Wspólnie odpowiemy na pytanie jakie funkcje ma spełniać i jak ma wyglądać najważniejszy plac Buku.

Serdecznie dziękuję wszystkim zaangażowanym w powstanie niniejszej publikacji i zapraszam do Sali Miejskiej (dawnej synagogi) w Buku, gdzie można zobaczyć efekty prac archeologów.

Paweł Adam
Burmistrz Miasta i Gminy Buk

Andrzej Krzyszowski

Dalsze badania archeologiczne na bukowskim rynku

(trzeci i czwarty sezon badań wykonany od września 2020 r. do października 2021 r.)

Uwagi wstępne

Prace wykopaliskowe w obrębie kolejnych dwóch wykopów badawczych na terenie pozostałości średniowiecznego ratusza w Buku, na Placu Przemysława, zrealizowano w obrębie dwóch wykopów: wykopu WIII/2020, który wyeksplorowano w drugiej połowie 2020 roku oraz wykopu WIV/2021 – gdzie eksplorację prowadzono w drugiej połowie 2021 roku. Zadania te wykonano z nakazu Powiatowego Konserwatora Zabytków w Poznaniu[1] oraz umów zawartych pomiędzy Miastem i Gminą Buk a Biurem Badań Archeologicznych Andrzej Krzyszowski z Zielątkowa k/Poznania.

[1] Badania w 2020 roku wykonano z nakazu Powiatowego Konserwatora Zabytków w Poznaniu, ul. Słowackiego 8 na podstawie Pozwolenia nr 287/C/2020 z dnia 17.09.2020 roku, z kolei badania w 2021 roku – na podstawie Pozwolenia nr 235/C/2021 z dnia 24.06.2021 roku.

Obszar objęty kolejnymi badaniami sondażowymi w obrębie pozostałości średniowiecznego bukowskiego ratusza – został wyznaczony na podstawie dotąd wykonanych badań wykopaliskowych z grudnia 2019 i z późnej wiosny 2020 roku (wówczas założono dwa wykopy badawcze oznaczone odpowiednio symbolami WI/2019 i WII/2020 – a ich wyniki w postaci odrębnej publikacji przedstawiono w połowie 2020 roku[2]); pomocne w tej kwestii były również wyniki nieinwazyjnych badań geofizyczno-archeologicznych wykonanych wczesną jesienią 2019 roku pod kierunkiem Tomasza Herbicha i Roberta Ryndziewicza z Instytutu Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk w Warszawie[3].

Ubiegłoroczny wykop badawczy (WIII/2020) – był jak dotąd największym i miał powierzchnię 51,48 m^2, z kolei tegoroczny wykop (WIV/2021) liczył ok. 45 m^2 (ryc. 1); poprzednie wykopy liczyły: wykop WI/2019 – 15 m^2 i wykop WII/2020 – 29,1 m^2. Łącznie w ciągu czterech sezonów badawczych wyeksplorowano powierzchnię 140,58 m^2, co w warunkach tzw. archeologii miejskiej jest znaczącym rezultatem. Efektem ubiegłorocznych i tegorocznych prac wykopaliskowych było odsłonięcie na długości 9 m zachodniej ściany średniowiecznego ratusza, jak dotąd najlepiej zachowanej, bo do około 2,2 m wysokości, oraz ściany południowej na całej jej długości liczącej około 10,5 m, niestety mocno zniwelowanej, bo zachowanej zaledwie do wysokości 1,3 m, a wyjątkowo do wysokości 1,7 m (około 0,8-1,6 m poniżej współczesnego poziomu gruntu). Ponadto odsłonięto dwa wewnętrzne pomieszczenia piwniczne ratusza, których poziom

[2] Obszerne sprawozdania z obu sezonów badań przedstawiono w dwóch odrębnych sprawozdaniach Urzędowi Miasta i Gminy w Buku oraz Powiatowemu Konserwatorowi Zabytków w Poznaniu (por. A. Krzyszowski 2020; A. Krzyszowski, A. Sobucki 2021) oraz w niewielkiej publikacji podsumowującej dwa pierwsze sezony badań omawiającej wykopy WI/2019 i WII/2020 (por. T.Jasiński, A. Krzyszowski 2020).

[3] T. Herbich, R. Ryndziewicz 2019.

spągowy zarejestrowano na głębokości ok. 2,4 m-2,5 m od powierzchni współczesnego gruntu; poziom spągowy wyznaczało występowanie posadzek, wykonanych z kamiennych otoczaków.

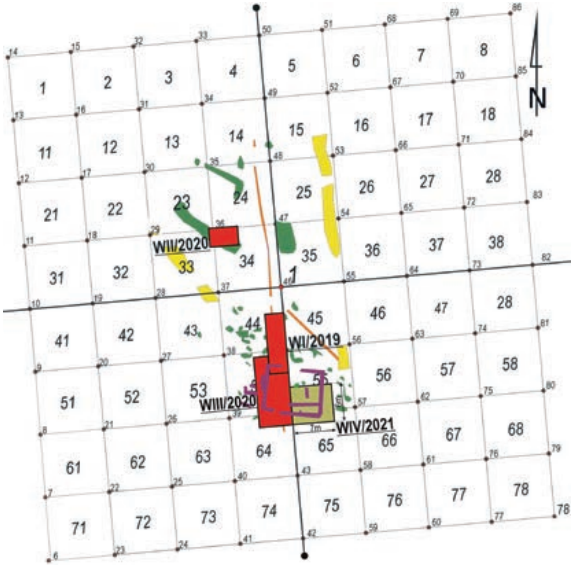

Ryc. 1. Plan wykopów z lat 2019-2021

Podczas badań wykopaliskowych w drugiej połowie 2020 oraz w 2021 roku stwierdzono w założonych wykopach badawczych wysoki poziom wód gruntowych (ryc. 2), a tak wysokich stanów wody nie notowano zarówno podczas badań w 2019, jak i w pierwszej połowie 2020 roku. Z uwagi na bezpieczeństwo odsłoniętych pozostałości murów średniowiecznego ratusza, szczególnie jego ściany zachodniej – nie pogłębiano odsłoniętych poziomów kamiennej posadzki; wykonano jedynie niewielkie wykopy sondażowe celem zarejestrowania dalszego układu stratygraficznego zalegającego pod obiema kamiennymi posadzkami. W wyniku tych dodatkowych wkopów stwierdzono w obu pomieszczeniach pod posadzkami jedynie warstwę ubitej ziemi przemieszanej z gliną, z zaprawą wapienną oraz z nielicznymi

fragmentami gruzu ceglanego, które stanowiły warstwę tzw. podsypki fundamentowej przed bezpośrednim ułożeniem posadzki z bruku kamiennego, a następnie czysty piasek calcowy.

Natomiast całkowicie odsłonięte fragmenty ściany zachodniej i południowej ratusza przedstawiały się następująco: mur jest zachowany jedynie w licu wewnętrznym, który zbudowany jest z cegieł typu gotyckiego na zaprawę wapienną, wiązanych w tzw. wątku polskim. W płd.-zach. narożniku tej budowli zarejestrowano ceglane pozostałości nadproża podpiwniczenia średniowiecznego ratusza z fragmentem pozostałości sklepienia, prawdopodobnie kolebkowego – budowli, którą wstępnie można datować na okres późnego średniowiecza, tj. od 1 poł. XVI do 1poł. XVII wieku. Na ceglanych wewnętrznych ścianach pomieszczeń piwnicznych ratusza stwierdzono również ślady malowania ścian pobiałą wapienną. W jednym z pomieszczeń piwnicznych zarejestrowano ponadto od wewnątrz schody wejściowe, przytwierdzone do ściany południowej, gdzie jeden ze stopni nie był wykonany tak, jak pozostałe z gotyckich cegieł, lecz z belki sosnowej; uzyskano z niej datę dendrochronologiczną, wskazującą na przebudowę tego pomieszczenia dokonaną w pierwszej połowie XVIII wieku.

Ryc. 2. Poziom wody gruntowej w wykopach WIII/2020 i WIV/2021

Odsłonięto ponadto inne kolejne interesujące relikty kulturowe zabudowy rynku bukowskiego. Pierwszym z nich jest pozostałość pieca kaflowego, prawdopodobnie z okresu baroku (o czym świadczy liczny zbiór monet, tzw. boratynek z 2 poł. XVII w.). Jego resztki zarejestrowano przy zachodniej, zewnętrznej ścianie średniowiecznego ratusza, znajdującego się prawdopodobnie w bliżej nieokreślonym funkcjonalnie pomieszczeniu/budowli przylegającej być może do ścian ówczesnego ratusza. Pozostałością tego pomieszczenia/budowli są nie tylko pozostałości rusztu pieca, ale także być może dużych rozmiarów kamienie fundamentowe znalezione na złożu wtórnym pod wspomnianym piecem.

Kolejnym elementem, którego nie sposób na razie wyjaśnić bez poszerzenia dotychczasowych wykopów – są fragmenty nowej konstrukcji ceglano-kamiennej, przylegającej również do zewnętrznej ściany zachodniej muru średniowiecznego ratusza. Odsłonięto bowiem fragment zbudowanej z cegieł takiej konstrukcji, zaś w dolnej partii z otoczaków kamiennych o wymiarach: długość (w obrębie wykopu) – 2,1 m, i szerokości – 1,3 m. Niewykluczone, iż są to pozostałości wieży przyratuszowej, którą wybudowano wg wzmianek historycznych podczas przebudowy średniowiecznego ratusza (w latach 40. lub 70. XVII wieku).

Ostatni relikt związany z funkcjonowaniem średniowiecznego miasta, odkryty podczas prowadzonych ostatnio badań, to fragment średniowiecznej drogi zarejestrowanej tym razem w południowych partiach obu omawianych wykopów WIII/2020 i WIV/2021. Na konstrukcję drogi składała się warstwa moszczonej faszyny w postaci drobnych drewnianych gałęzi, w części występujących w regularnym układzie, z licznym materiałem zabytkowym. M.in. znaleziono tutaj fragment mosiężnej blaszki z napisem łacińskim. Na uwagę zasługują również uzyskane w zrealizowanych wykopach ich profile, z których

kilka zaprezentowano na rycinach 3–4, 11. Charakteryzują się one dobrze czytelnym układem stratygraficznym (o czym szerzej poniżej), w tym także z udokumentowanym w warstwach ziemi śladem usunięcia XIV-wiecznej średniowiecznej warstwy, wykonanym przez budowniczych nowego murowanego ratusza w pocz. XVI wieku.

Po wstępnym nakreśleniu najważniejszych rezultatów badań sondażowych na terenie średniowiecznego bukowskiego ratusza – przedstawię poniżej bardziej szczegółowy opis odkryć archeologicznych, które w zdecydowanym stopniu poszerzają wiedzę o dziejach centrum lokacyjnego miasta Buk. Podkreślam jednak, że są to w tej chwili wstępne ustalenia mające jednakże mocne argumenty, czy to w postaci nawarstwień stratygraficznych, konkretnych zabytków niejednokrotnie datowanych poprzez ceramikę naczyniową, monety lub posiłkujących się ustaleniami nauk pomocniczych, dendrochronologii czy też ekspertyz chemicznych 14C.

Wyniki badań w wykopach WIII/2020 i WIV/2021

Eksplorację w obrębie wykopu WIII/2020 przeprowadzono w terminie od 23 września do 18 grudnia 2020 roku. Wymiary wykopu były następujące: 7,30 m x 5,55 m, i 4,30 m x 2,55 m; został on usytuowany po dłuższej osi od płn. na płd., w południowo-zachodnio-centralnej części rynku, powierzchnia wyeksplorowana – 51,48 m^2, miąższość warstwy kulturowej od ok. 2,2 m do ok. 2,5-2,7 m. Wykop podzielono na trzy części (oznaczone A, B i C), przedzielone dodatkowo świadkiem usytuowanym w partii centralno-zachodniej wykopu, o szerokości ok. 1 m i długości ok. 2 m.

Z kolei badania na terenie wykopu WIV/2021 wykonano w dniach od 12 lipca do 26 października 2021 roku. Wymiary wykopu:

7 m x 6 m; a został on zlokalizowany po osi od zach. na wsch., w południowo-wschodniej części rynku, powierzchnia wyeksplorowana – 42 m^2, miąższość warstwy kulturowej od 2,2 m do ok. 2,5–2,7 m (por. ryc. 1).

W wyniku podjętych badań sondażowych zarejestrowano kolejne nowe źródła archeologiczne, w tym przede wszystkim dalsze relikty średniowiecznego ratusza, który spłonął w 1858 roku, ale również i inne interesujące pozostałości zabudowy rynkowej. Mam tu na uwadze odkrycie fragmentu pozostałości ceglanych konstrukcji, tj. prawdopodobnie pozostałości wieży przyratuszowej znajdującej się przy późnośredniowiecznym murowanym ratuszu oraz pozostałości po bliżej nieokreślonej murowanej konstrukcji, z pozostałościami pieca kaflowego. Odkryto również dalsze elementy drewnianej budowli, zbudowanej prawdopodobnie w konstrukcji ryglowej, która jest znana z widoku rynku z 1787 roku, i w części odsłoniętej już w poprzednim wykopie WI/2019.

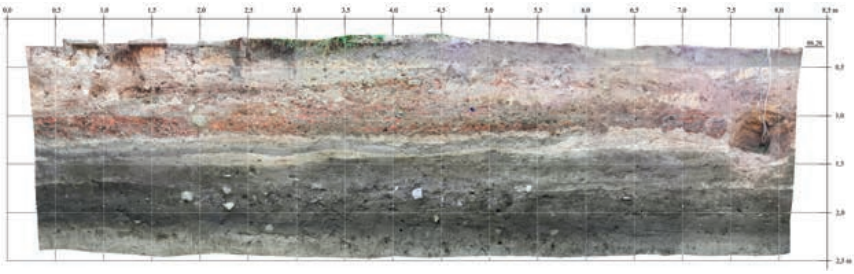

Ryc. 3. Zapis fotogrametryczny profilu S w wykopie WIV/2021.
Wykonanie i oprac. komp. E. i P. Pawlakowie

Ryc. 4. Zapis fotogrametryczny profilu SW w wykopie WIII/2020.
Wykonanie i oprac. komp. E. i P. Pawlakowie

Stratygrafia wykopów

Jedną z podstawowych metod badawczych, jaką zastosowano przy realizacji prac wykopaliskowych na rynku bukowskim, było wykonanie dokumentacji nawarstwień stratygraficznych w postaci profili wykopów w wersji fotogrametrycznej. Ukazują one chronologię poszczególnych warstw ziemi – odczytywaną za pomocą zabytków archeologicznych znajdujących się w poszczególnych warstwach ziemi, charakterystycznych dla danego okresu chronologicznego. Stratygrafię wykopów przedstawię poniżej generalizująco, bez szczegółowej prezentacji poszczególnych profili, która zostanie dokonana po zakończeniu całościowego opracowania z wszystkich wykonanych badań archeologicznych w poszczególnych wykopach badawczych. Prezentowane profile w tych ostatnich omawianych tutaj wykopach zostały udokumentowane po zamknięciu terenowych prac wykopaliskowych i osiągnięciu w tych wykopach poziomu calca, czyli po dotarciu do warstwy ziemi niezawierającej już ingerencji człowieka. Trzeba dodać, iż niektóre profile były w mniejszym lub większym stopniu zakłócone przez młodsze chronologicznie ingerencje, także niestety z czasów

współczesnych. Oba omawiane wykopy posiadały profile o głębokości dochodzącej do prawie 3 m, tj. od poziomu współczesnego gruntu (poziom 0) do głębokości w przedziale od 2,20 m do ok. 2,50-2,70 m, z następującym generalizującym uwarstwieniem (opis ten opieram na profilu płd. z wykopu WIII/2020 i WIV/2021 – por. ryc. 3–4):

1) w-wa (współczesna), chronologia: lata 70. XX wieku, miąższość ok. 5-8 cm, warstwę tę stanowią betonowe płytki chodnikowe (zachowane do tej pory), z piaszczystą podsypką, względnie jest to współczesny humus o miąższości do 20 cm;
2) w-wa (nowożytna), chronologia: kon. XIX/pocz. XX wieku, miąższość ok. 25-30, warstwę stanowi bruk kamienny wraz z piaszczystą podsypką; bruk wystąpił ok. 0,04-0,15 m poniżej współczesnego gruntu (o rzędnych od ok. 86,22 do ok. 86,00 m n.p.m.), pod nim zanotowano piaszczystą podsypkę o grubości ok. 10-15 cm;
3) w-wa (nowożytna), chronologia: XVII/pocz. XIX wieku, miąższość ok. 30-45 cm, w-wa ta wystąpiła ok. 0,40 m poniżej współczesnego gruntu (o rzędnych od ok. 85,76-85,58 m n.p.m. do nawet ok. 85,48-85,42 m n.p.m.), tworzyła ją przemieszana warstwa ziemi o barwie żółtawej, pomarańczowej, szarej, także z udziałem lekkiej spalenizny, dodatkowo przemieszana z gruzem ceglanym i otoczakami kamiennymi; warstwę tę z dość równomiernie zalegającą polepą przemieszaną i ze spalenizną – można najprawdopodobniej identyfikować z poziomem pożaru bukowskiego rynku z połowy XIX wieku;
4) w-wa (późnośredniowieczna): są to fragmenty murowanej ceglanej konstrukcji średniowiecznego ratusza o chronologii od 1 poł. XVI do 1 poł. XVII w. Poziom tej warstwy został w profilu na murze ściany zachodniej zarejestrowany już na głębokości 24 cm poniżej współczesnego gruntu (o rzędnej

86,02 m n.p.m.), zaś w innych miejscach na niższej głębokości (ok. 41 cm poniżej współczesnego gruntu o rzędnej 85,85 m n.p.m., co dotyczy przede wszystkim muru ściany wschodniej, a jeszcze niżej w murze na ścianie południowej). Poziom stropowy późnośredniowiecznej kamiennej posadzki w pomieszczeniach piwnicznych został osiągnięty na poziomie 2,4 m poniżej współczesnego gruntu (rzędna 83,86 m n.p.m.). Natomiast poziom spągowy późnośredniowiecznej murowanej konstrukcji ratusza został osiągnięty na poziomie 2,7 m poniżej współczesnego gruntu (rzędna 83,56 m n.p.m.);

5) w-wa (średniowieczna), chronologia: 2 poł. XIV/1 poł. XV w. – wiek tej warstwy uzyskano na podstawie datowania dendrochronologicznego 6 próbek drewna (pobranych w sezonie badawczym 2020 roku oraz na podstawie znalezisk monet. Pierwszy poziom tej warstwy został zarejestrowany na głębokości ok. 1-1,10 m poniżej powierzchni współczesnego gruntu (rzędne 85,26-85,16 m n.p.m.), najpierw w postaci szarej, a następnie ciemnoszarej próchnicy pierwotnej, gdzie na stosunkowo jednym poziomie stratygraficznym zarejestrowano warstwę reprezentującą poziom średniowiecznej drogi moszczonej faszyną (o rzędnej 84,76-84,56 m n.p.m.), w części A wykopu (w jego płn.-zach. partii) zarejestrowano również pojedynczy pionowo wbity drewniany słup, stanowiący pierwotnie część konstrukcyjną odkrytej w poprzednim wykopie WI/2019 budowli ryglowej; miąższość warstwy średniowiecznej – najlepiej zachowanej w profilu płd. wykopu była zmienna i wahała od ok. 1,05-0,95 m do około 0,45 m. Ta ostatnia wielkość, ukazująca drastyczny spadek miąższości warstwy średniowiecznej, była spowodowana pracami budowlanymi związanymi z realizacją murowanego budynku ratusza w pocz. XVI wieku.

Ubytek w warstwie średniowiecznej jest doskonale czytelny na jednym z dokumentowanych profili wykopu;

6) w-wa (calec) – na większości wykopu strop warstwy calcowej w postaci jasnobiaławej, wzgl. jasnosinej barwy drobnoziarnistego piasku zanotowano na poziomie ok. 2,05-2,16 i wyjątkowo 2,20 m poniżej współczesnego gruntu, tj. o rzędnych 84,21, 84,10 i 84,06 m n.p.m.; poniżej warstwy średniowiecznej nie zanotowano żadnych głębiej zalegających nawarstwień kulturowych; jedynym wyjątkiem był w tym wykopie poziom zalegania jedynego drewnianego pala, stanowiącego niewątpliwie element drewnianej konstrukcji ryglowej odkrytej w wykopie WI/2019. Spąg tego słabo zachowanego drewnianego pala zalegał wyjątkowo około 0,5 m poniżej momentu jego zarejestrowania na poziomie stropu, tj. na głębokości 83,60 m n.p.m.

Obiekty nieruchome

W obu omawianych wykopach zarejestrowano relikty obiektów nieruchomych, tj. stałych pozostałości materialnych w łącznej liczbie 25 obiektów o różnym przeznaczeniu i funkcji; przypomnę, że w sąsiadującym wykopie WI/2019 podczas prac w latach 2019-2020 – odkryto 21 tego rodzaju obiektów, uwzględniając w tym zestawie także bruk kamienny z końca XIX/pocz. XX wieku (obecnie kontynuowano numerację obiektów z poprzedniego wykopu).

Poniżej zaprezentowano w wersji opisowej i również niektóre w ujęciach fotograficznych – szczegółowe cechy morfologiczne najważniejszych odkrytych obiektów nieruchomych (stałych) podczas przeprowadzonych sondażowych badań wykopaliskowych oraz spoczywającego w nich materiału archeologicznego – poczynając od

obiektów położonych tuż pod współczesnym gruntem i zarazem najmłodszych chronologicznie, po obiekty położone najgłębiej, a więc o starszej chronologii; najważniejsze pod względem merytorycznym obiekty typu stałego reprezentują się następująco:

Bruk kamienny (na placu rynkowym) (ryc. 5–7) – jest to płytko zalegający pod obecną płytą na Placu Przemysława kamienny bruk, który pochodzi z 2 poł. XIX lub z pocz. XX wieku. Bardzo regularny, zbudowany ze średniej wielkości otoczaków, który wystąpił zaraz pod niewielką piaszczystą posypką pod płytkami betonowymi z lat 70. ub. wieku. Określono go jako 1 poziom bruku kamiennego, który został zarejestrowany w trzech sąsiadujących ze sobą wykopach WI/2019 (ryc. 5), WIII/2020 i WIV/2021 (ryc. 6); bruk ten zalegał ok. 0,04-0,15 m poniżej współczesnego gruntu (o rzędnych od ok. 86,22 do ok. 86,01 m n.p.m.). Natomiast wyłącznie w wykopie WII/2020 (usytuowanym w północno-zachodniej części rynku) zanotowano jeszcze starszy bruk kamienny, który wystąpił tam na głębokości ok. 1,19-1,34 m poniżej współczesnego gruntu (o rzędnych: 85,36-85,21 m n.p.m.), pod warstwą pożarową z 1858 roku. W rzucie poziomym bruk ten wypełniał całą szerokość tego wykopu, ale jedynie w partii wschodniej, natomiast w pozostałej części wykopu był on bądź nieregularny, bądź nie zanotowano go wcale. Posiadał dobrze czytelną piaszczystą „podsypkę" o miąższości ok. 30-40 cm, co jest dobrze widoczne na prezentowanym ujęciu fotograficznym wraz z częścią profilu wschodniego w tym wykopie (ryc. 7). Na podstawie monety znalezionej bezpośrednio w tym bruku, tj. szeląga koronnego (tzw. boratynki) z 1664 roku króla Jana II Kazimierza Wazy – ten drugi bruk jest starszy od wcześniej opisanego i można go datować od pocz. do ok. 2 poł. XVII w., prawdopodobnie jego powstanie jest zbieżne z remontem murowanego późnośredniowiecznego ratusza z tego okresu.

Ryc. 5. Bruk kamienny z końca XIX/pocz. XX w. w wykopie WI/2019.
Fot. A. Sobucki

Ryc. 6. Bruk kamienny z końca XIX/pocz. XX w. w wykopie WIV/2021.
Fot. A. Sobucki

Ryc. 7. Bruk kamienny z XVI/XVII w. w wykopie WII/2020.
Fot. A. Sobucki

Pozostałości murowanego ratusza miejskiego (z okresu późnego średniowiecza) (ryc. 8–28) – pozostałości te stanowią przede wszystkim mury ceglane, zachowane w różnym stopniu, w najlepszym przypadku do wysokości pomieszczeń piwnicznych ratusza. Pierwsze relikty muru ujawnione na ścianie zachodniej (ryc. 10) zostały zarejestrowane na głębokości zaledwie 24 cm poniżej współczesnego gruntu (rzędna maksymalnie zachowanej korony muru zachodniego wynosiła 86,02 m n.p.m.), z kolei ściana północna (ryc. 11) zachowanej budowli (bardziej zniszczona) została uchwycona ok. 41 cm poniżej współczesnego gruntu (rzędna 85,85 m n.p.m.). Jeszcze gorzej był zniwelowany mur ściany południowej tej budowli (ryc. 12–13), bowiem korona zachowanego muru tej ściany została zarejestrowana w przedziale między 0,8 a 1,6 m poniżej współczesnego gruntu.

W przypadku wszystkich odsłoniętych murowanych ścian ratusza: północnej (odkrytej w części), zachodniej, południowej i również w części ściany wschodniej (dwie ostatnie ściany ratusza odsłonięto w 2021 r.) – podstawowe informacje w tym zakresie są następujące[4]: korona muru została wykonana z cegieł typu gotyckiego, łączonych zaprawą wapienną, w większości wszystkie ściany w elewacji wewnętrznej zachowały się, natomiast w elewacji zewnętrznej wszystkie ściany były niestety zniszczone. Prawdopodobną przyczyną braku zachowanego lica zewnętrznego z cegieł był fakt, iż po pożarze budynku pruskie władze miasta postanowiły odzyskać część surowca budowlanego, stąd lica zewnętrzne murów ratusza także wykonane z wypalanych cegieł zostały całkowicie rozebrane. Można to było zaobserwować na

[4] W tym miejscu wspomnę nieodżałowanego kolegę i współpracownika śp. mgra inż. architekta Henryka J. Kustosza z Gorzowa Wlkp., który zgodził się pracować z ekipą archeologów i pierwszy dokonał rozpoznania architektonicznego, identyfikując je z pozostałościami późnośredniowiecznego ratusza bukowskiego. Zostały one szerzej zaprezentowane w przygotowanym przez Niego aneksie zamieszczonym w pierwszym sprawozdaniu z badań na rynku bukowskim (por. H.J. Kustosz 2020).

każdej odsłoniętej ścianie muru, począwszy od ściany północnej, poprzez całkowicie odsłonięte ściany zachodnią i południową i w części ścianę wschodnią.

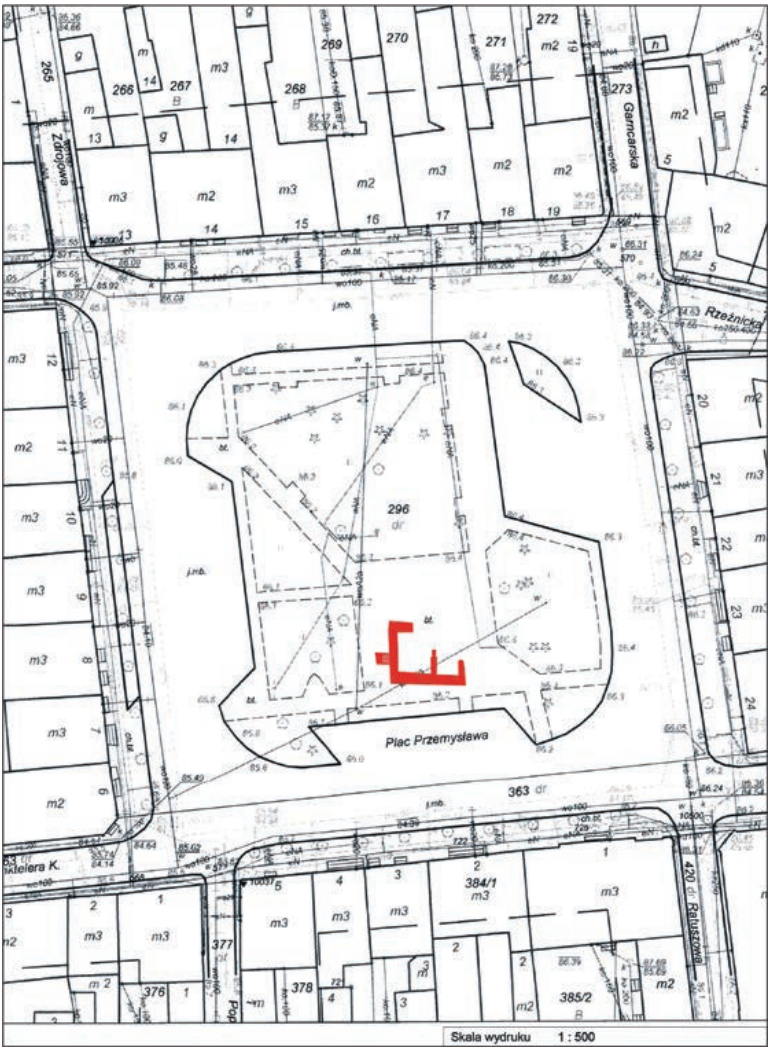

Ryc. 8. Plan murów późnośredniowiecznego ratusza na mapie katastralnej. Wykonanie i oprac. komp. K. Batura

Ryc. 9. Plan zachowanych murów średniowiecznego ratusza odkrytych w latach 2019-2021. Rys. i oprac. komp. D. Kaniewska i B. Bednarczyk

Najlepiej była zachowana ściana zachodnia budowli, a w jej obrębie partia bezpośrednio przy północno-zachodnim narożniku, jednakże także bez lica zewnętrznego wykonanego z cegieł. Szerokość muru w górnej partii muru w tym miejscu wynosiła ok. 30 cm (na szerokość dwóch cegieł), nie wliczając w to partii wewnętrznej tej ściany wykonanej z kolei z otoczaków kamiennych oraz pokruszonych cegieł łączonych zaprawą wapienną; wówczas szerokość w tej partii muru osiąga grubość ok. 65 cm. Natomiast w dolnej partii ściany północnej (i również południowej) – pełna szerokość muru zachowanego do wysokości ok. 1-1,5 m wynosiła ok. 1,2-1,36 m; zbliżone, ale nieco węższe wymiary muru tej budowli stwierdzono również w ścianie zachodniej – a była to szerokość między 0,9 m a 1,1 m; w tym zestawie jedynie ściana wschodnia została najmocniej uszkodzona (w licu zewnętrznym)

w czasie rozbiórki popożarowej ratusza, bowiem tutaj grubość muru wynosi zaledwie 0,7 m. Wymiary cegieł (typu gotyckiego wykonane w wątku polskim) w ścianie północnej muru miały następujące wymiary: długość: 28,5 cm, szerokość: 13,2-14,5 cm i grubość: 8-8,5 cm.

Ściana (mur) zachodnia tej budowli – jak wyżej wspomniano, była najlepiej zachowana, zarówno w lico wewnętrznym, jak i w zachowanej wysokości (ryc. 10); ta ostatnia sięgała również poziomu parteru budowli. W sezonie badawczym 2021 roku – odsłonięto ścianę zachodnią ratusza na całej długości, odsłaniając jednak wyłącznie lico wewnętrzne muru. Natomiast lico zewnętrzne tej ściany również zostało usunięte w okresie bezpośrednio po pożarze, w 2 poł. XIX w. Początkowo więc ustalona szerokość ściany zachodniej ratusza, która wynosiła w tym miejscu ok. 90 lub 100 cm, okazała się niewiarygodna, ponieważ uwzględniała tylko lico wewnętrzne muru wraz z częścią rumoszu złożonego z pokruszonych cegieł i otoczaków kamiennych łączonych zaprawą, tworzących rodzaj konstrukcyjnego wypełniska pomiędzy obiema murowanymi licami. Ponadto w partii płd.-zach. tej ściany, w narożniku tej budowli stwierdzono współczesne uszkodzenie w murze spowodowane przebiegiem rury wodociągowej zamontowanej w latach 70. ub. wieku (ryc. 14).

Ryc. 10. Profil muru W.
Fot. A. Sobucki

Ryc. 11. Profil muru N.
Fot. A. Sobucki

Ryc. 12. Korona muru SE.
Fot. A. Sobucki

Ryc. 13. Profil muru SE
Fot. A. Sobucki

Ryc. 14. Współczesny wkop w murze W.
Fot. A. Sobucki

Pierwsze relikty murowane ściany zachodniej średniowiecznego ratusza zostały zarejestrowane, jak wcześniej wspomniałem, już na głębokości zaledwie 24 cm poniżej współczesnego gruntu. Odsłonięta korona muru czytelna w górnej partii ściany zachodniej ma szerokość ok. 100 cm. Na ścianie wewnętrznej muru stwierdzono niewielkiej długości (18 cm) i wielkości odsadzkę, jako pozostałość sklepienia prawdopodobnie kolebkowego, zarejestrowanego nie tylko od strony północnej, ale również na ścianie południowej, niestety zachowanego w tym miejscu tylko w formie szczątkowej (ryc. 15–16).

Wymiary cegieł typu gotyckiego, budowane w wątku polskim z zaprawą wapienną – w licu wewnętrznym ściany zachodniej są następujące: długość: 27,8-28,2 cm, szerokość: 12,8-13,0 cm, grubość: 8,4-8,7 cm, natomiast w domniemanym sklepieniu kolebkowym mają one układ główkowy, z następującymi danymi: długości nie udało się ustalić, szerokość: 13,5-14,2 cm, grubość: 8,0-8,5 cm.

Po badaniach w 2021r. ustalono długość ściany zachodniej, która po licu wewnętrznym wynosiła 6,4 m, zaś po licu zewnętrznym – 8,90 m (por. ryc. 9). Z kolei wysokość zachowanego muru zachodniego osiąga 2,25 m, zaś poziom ten wyznacza poziom kamiennej posadzki wewnętrznego pierwszego pomieszczenia piwnicznego (ryc. 17-19); kamienną posadzkę odkryto również w drugim wewnętrznym pomieszczeniu piwnicznym ratusza, zlokalizowanym przy ścianie płd.-wsch. budowli (ryc. 20-21).

Ryc. 15. Sklepienia kolebkowe w pomieszczeniu piwnicznym. Fot. A. Sobucki

Ryc. 16. Mur S ze sklepieniem kolebkowym w pomieszczeniu piwnicznym.
Fot. A. Sobucki

Ryc. 17. Pierwsze pomieszczenie piwniczne, z drona.
Fot. W. Synoradzki

Ryc. 18. Bruk kamienny w piwnicy, pomieszczenie pierwsze.
Fot. A. Sobucki

Ryc. 19. Bruk kamienny w piwnicy, pomieszczenie pierwsze.
Fot. A. Sobucki

Ryc. 20. Drugie pomieszczenie piwniczne, z drona.
Fot. W. Synoradzki

Ryc. 21. Bruk kamienny w piwnicy, pomieszczenie drugie.
Fot. A. Sobucki

Na poziomie 2,4 m poniżej współczesnego gruntu (o rzędnej 83,86 m n.p.m.) zarejestrowano poziom kamiennej posadzki, ułożonej dość regularnie, choć w części była ona uszkodzona. Posadzka ta stanowi najniższy pierwotny poziom w pomieszczeniu piwnicznym średniowiecznego ratusza. Wyższy, kolejny poziom posadzki nad pomieszczeniem piwnicznym wyznaczałby poziom posadzki ceglanej, za którą – moim zdaniem, należałoby uznać strop wyżej opisanej odsadzki z fragmentem pozostałości prawdopodobnie kolebkowego sklepienia, jednak brak w tym miejscu przewiązania murów, by stwierdzić to jednoznacznie. Poziom ceglanej posadzki, wyznaczającej prawdopodobnie poziom parteru opisywanej budowli – wyznaczałaby rzędne 84,98-85,01 m n.p.m. czyli ok. 1,25-1,28 poniżej współczesnego gruntu na rynku (za interpretację zawartą w ostatnich akapitach dziękuję jeszcze raz Koledze śp. Henrykowi J. Kustoszowi). W omawianym pomieszczeniu piwnicznym zarejestrowano przylegające do lica wewnętrznego muru ściany południowej wewnętrzne ceglane schody, składające się z 5 stopni zejściowych, gdzie ostatni stopień tworzyły nie cegły, lecz ociosana belka sosnowa (ryc. 22). Uzyskano z niej datę dendrochronologiczną, która wskazuje, iż drewno to zostało ścięte w 1725 roku[5]. Data ta wskazuje, że w trzecim dziesięcioleciu XVIII w. przeprowadzono remont tego pomieszczenia; ślady tego remontu są także widoczne w licu wewnętrznym ściany południowej (ryc. 23), na wysokości wejścia do ówczesnego ratusza zachowanym na kopii sztychu z 1787 roku z przedstawieniem ówczesnego ratusza bukowskiego.

W przypadku odsłoniętych reliktów murowanej budowli mamy ponadto niezbity dowód jej powstania (budowania). A mianowicie uzyskane na podstawie fotogrametrii profili wykopu WIII/2020 dowodzą

[5] Analizę wykonał prof. dr hab. Marek Krąpiec z Laboratorium Datowań Bezwzględnych w Cianowicach k/Krakowa (kod próbki 2BUK10).

niezbicie dokonanej ingerencji w zastany układ stratygraficzny. A mianowicie na profilach wschodnim (ryc. 24), na świadku (ryc. 25), jak i również na wspomnianym wcześniej profilu południowym (ryc. 4) są dobrze czytelne wkopy fundamentowe pod późnośredniowieczny ratusz bukowski. Natomiast na profilu płd. dobrze zachowany średniowieczny układ stratygraficzny został wręcz usunięty przy kopaniu fundamentów pod nowy budynek murowanego ratusza. Dobrze zachowane warstwy średniowieczne są czytelne po około 0,5-metrowej wyrwie (por. ryc. 4).

Kilka uwag poświęcę jeszcze odsłoniętej całkowicie w sezonie 2021 r. ścianie południowej. Niestety zachowała się ona zaledwie do wysokości 1,2-1,5 m od spągu fundamentowego, a więc właściwie tylko w poziomie przyfundamentowym (ryc. 13, 26). Na tej wysokości korona muru tej ściany była nieregularnie zachowana i osiągała następujące wymiary: długość ściany południowej (po licu wewnętrznym) wynosiła 8,2 m, zaś po licu zewnętrznym – ok. 10,5 m, natomiast szerokość muru wahała się od ok. 1,1 do ok. 1,36 m. W partii płd.-wsch. ściany południowej muru stwierdzono dobrze czytelną pozostałość po otworze okiennym, wychodzącym z drugiego pomieszczenia piwnicznego, również wybrukowanego na posadzce kamiennymi otoczakami. Trudno jeszcze w tej chwili przesądzać o ilości pomieszczeń piwnicznych w ówczesnym ratuszu; dwa dotąd zarejestrowane pomieszczenia nie są całkowicie odsłonięte, a tylko jedno z nich wydaje się być czytelne w ok. ⅔ swej pierwotnej wielkości.

Ryc. 22. Schody w piwnicy, pomieszczenie pierwsze
Fot. A. Sobucki

Ryc. 23. Mur S (ślady remontu z XVIII w.).
Fot. W. Synoradzki

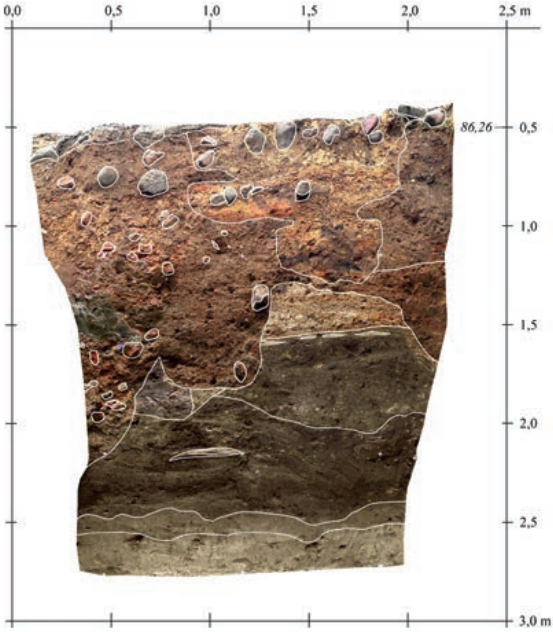

Ryc. 24. Profil E z wkopem z XVI w. w wykopie WIII/2020 (zapis fotogrametryczny).
Wyk. i oprac. komp. E. i P. Pawlakowi

Ryc. 25. Profil N świadka z wkopem z XVI w.
Fot. W. Synoradzki

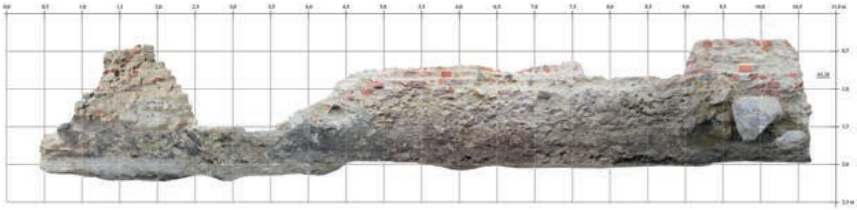

Ryc. 26. Profil S muru (zapis fotogrametryczny). Wyk. i oprac. komp. E. i P. Pawlakowie

Ryc. 27. Późnośredniowieczny ratusz, z drona.
Fot. W. Synoradzki

Ryc. 28. Późnośredniowieczny ratusz, z drona.
Fot. J. Sińczuk

Po odsłonięciu ok. ¾ korony późnośredniowiecznego ratusza miejskiego w Buku komentarza wymaga jeszcze układ architektoniczny, w jakim został posadowiony prawdopodobnie w pocz. XVI wieku murowany ratusz. Otóż, jak ilustrują to zdjęcia wykonane z drona (ryc. 27–28), ówczesne założenie rynku miasta znacznie odbiega od obecnie istniejącego (por. ryc. 8). Dobrze czytelne jest wyraźne odchylenie ówczesnego późnośredniowiecznego budynku ratusza w stosunku do obecnego przebiegu pierzei rynku bukowskiego. Posiłkując się dodatkowo odsłoniętymi w sezonach wykopaliskowych 2019 i pocz. 2020 roku dwoma arteriami komunikacyjnymi, tj. moszczonymi faszyną drogami przebiegającymi przez średniowieczny rynek bukowski – można stwierdzić, iż ówczesny układ rynku miejskiego w Buku miał niewątpliwie charakter owalnicowy. Teza ta będzie wymagała jeszcze dodatkowych potwierdzeń w postaci nowych wykopów w innych miejscach obecnego Placu Przemysława, niemniej teza ta staje się już częściowo potwierdzonym faktem, nowym w historii miasta.

Funkcja obiektu: w wyniku prowadzonych prac wykopaliskowych odsłonięto relikty średniowiecznej budowli, murowanej z cegieł typu gotyckiego, w wątku polskim, łączonych na zaprawie wapiennej; na podstawie lokalizacji tej budowli (por. ryc. 8), formy zabudowy, jak też posiłkując się uzyskanymi danymi geofizycznymi, architektonicznymi, dendrochronologicznymi oraz historycznymi i archeologicznymi – można wnioskować, iż są to niewątpliwie pozostałości średniowiecznego miejskiego ratusza. W inwentarzu pochodzącym z rumoszu wewnątrz budowli zarejestrowano przede wszystkim fragmenty ceramiki naczyniowej, fragmenty ceramiki budowlanej, fragmenty kafli ceramicznych, fragmenty kości zwierzęcych, fragmenty przedmiotów szklanych, żelaznych i z innych metali oraz monety. Na tej podstawie wstępną chronologię budowli można określić na okres późnego

średniowiecza, i datować najprawdopodobniej na okres od 1 poł. XVI do 1 poł. XVII wieku. Po dotychczasowych badaniach archeologicznych i odkryciu ok. ¾ pierwotnej wielkości ratusza można podać jego prawdopodobne gabaryty, i tak na podstawie lica zewnętrznego wielkość tej budowli mogła osiągać wymiary: 9 m x 10,5 m (94,5 m^2), zaś na podstawie lica wewnętrznego: 6,4 m x 8,2 m czyli ok. 52,5 m^2. Przyjmując na podstawie zachowanej w UMiG w Buku kopii ze sztychem ówczesnego ratusza z 1787 r., iż budynek ten składał się z trzech kondygnacji, można wskazać przybliżoną wielkość powierzchni użytkowej ówczesnego budynku ratusza (na podstawie powyższych wymiarów, uzyskanych dzięki badaniom archeologicznym), która mogła wynosić ok. 158 m^2 (bez podpiwniczenia)[6].

Pozostałości pieca kaflowego (w dokumentacji archeologicznej określony jest jako obiekt nr 17) (ryc. 29–30). Został on zarejestrowany w części A wykopu WIII/2020, na głębokości ok. 0,48 m poniżej powierzchni współczesnego gruntu (rzędna 85,86 m n.p.m.). W obrębie założonego wykopu wyeksplorowano go w całości, jednak jego znaczna część tkwi nadal poza założonym wykopem III. Na pierwszym poziomie zalegania miał on kształt nieregularnie kwadratowo/prostokątny o wymiarach: 170 cm x 160 cm, a jego wypełnisko tworzył ceglany rumosz, przepalona polepa oraz na płasko ułożone cegły typu gotyckiego, łączone wapienną zaprawą (zanotowano co najmniej 7-8 rzędów cegieł). Rządy cegieł były lepiej czytelne na niższych poziomach eksploracji, tj. na głębokości ok. 0,59-0,65 m od współczesnej powierzchni gruntu (rzędne 85,67-85,73 m n.p.m.). Powyższy układ cegieł można interpretować jako poziom podłogi w bliżej nieokreślonym pomieszczeniu budowli przylegającej do murowanego

[6] Odsyłam również do specjalistycznego artykułu w zakresie opinii architektonicznej odkrytych pozostałości średniowiecznego ratusza bukowskiego (w tymże tomie) autorstwa mgr inż. Grzegorza Cencka, architekta IARP i członka Rady WOIA RP.

późnośredniowiecznego ratusza od strony północno-zachodniej. Na kolejnych niższych poziomach zarejestrowano kolejno od strony płn. tego obiektu – skupisko pokawałkowanych fragmentów kafli typu garnkowatego, a następnie skupisko węgli drzewnych. Opisane wyżej pierwsze skupisko jest niewątpliwie pozostałością pieca kaflowego (stojącego), zbudowanego z kafli typu garnkowego, zaś skupisko węgli – to najprawdopodobniej wsad pochodzący z paleniska pieca w postaci popiołu przemieszanego z węglem drzewnym. Po przecięciu do profilu obiekt ten sięgał poziomu 0,90-0,95 m od współczesnego gruntu (rzędne 85,36-85,31 m n.p.m.), a więc jego miąższość wynosiła ok. 0,5 m. Ze źródeł ruchomych zanotowano tutaj: 897 fragmentów kafli garnkowych (w części nadających się do rekonstrukcji), 211 fragmentów ceramiki naczyniowej, nieliczne kości zwierzęce, nieliczne fragmenty szkła, przedmiotów żelaznych i brązowych oraz około 10 monet, głównie tzw. boratynek, czyli miedzianych szelągów bitych w latach 1659-1668 za panowania króla Jana Kazimierza.

Funkcja obiektu: pozostałość pieca kaflowego, stojącego w bliżej nieokreślonym pomieszczeniu przylegającym do murowanego budynku ratusza, bardzo liczny inwentarz (por. powyżej); chronologia: okres nowożytny, 2 poł. XVII/XVIII w.

Ryc. 29. Pozostałości pieca kaflowego z 2 poł. XVII/XVIII w.
Fot. A. Sobucki

Ryc. 30. Pozostałości pieca kaflowego z 2 poł. XVII/XVIII w.
Fot. A. Sobucki

Pozostałości bliżej nieokreślonej budowli (w dokumentacji archeologicznej jest to obiekt nr 18) (ryc. 31–32). Obiekt ten został zarejestrowany na głębokości ok. 0,45-0,56 m poniżej powierzchni współczesnego gruntu (rzędne 85,87-85,83 m n.p.m.), i podobnie jak wyżej prezentowany obiekt nr 17 – został wyeksplorowany w całości jedynie w partii zalegającej w wykopie WIII/2020, pozostała jego część zalega poza założonym wykopem. W pierwszym rzucie poziomym obiekt ten miał kształt zbliżony do owalu, o wym. 1,7 m x 1,5 m, natomiast na kolejnych poziomach dokumentacyjnych (ok. 30-50 cm poniżej) zarys tego obiektu był zbliżony do prostokątnego o wym. 2,4 cm x 0,9 m, w profilu zarys był kształtu nieregularnie owalnego, i sięgał do głębokości 1,75 m poniżej współczesnego gruntu (do rzędnej ok. 84,57 m n.p.m.), poniżej niego spągu zalegała już warstwa średniowieczna. Obiekt ten tworzyła najpierw szarobrunatna pierwotna próchnica przemieszana z szarym piaskiem oraz przede wszystkim dużych rozmiarów otoczaki kamienne (o wielkości nawet 80 x 70 cm), ale i również mniejszych rozmiarów, pochodzące niewątpliwie z elementów fundamentowych bliżej nieokreślonej budowli zalegającej po północno-zachodniej partii ratusza.

Funkcja obiektu: rozpoznane elementy fundamentowe pochodzą najprawdopodobniej od bliżej nieokreślonej budowli, zalegającej po północno-zachodniej partii murowanego ratusza, być może wcześniejszej chronologicznie aniżeli murowany budynek ratusza, odkryto w nim 122 fragmenty ceramiki naczyniowej, przedmiot żelazny, a chronologię określono na okres późnośredniowieczny, ale nie wykluczam też okresu nowożytnego (XVI-XVII w.).

Ryc. 31. Kamienie fundamentowe w wykopie WIII/2020. Fot. A. Sobucki

Ryc. 32. Kamienie fundamentowe w wykopie WIII/2020. Fot. A. Sobucki

Pozostałości prawdopodobnej murowanej wieży przyratuszowej (obiekt ten oznaczono w dokumentacji archeologicznej pod nr 19)

(ryc. 33–34). Jest to obiekt zarejestrowany na pograniczu części B wykopu WIII/2020 ze świadkiem usytuowanym pomiędzy częścią A i B tego wykopu. Stanowi go fragment muru kamienno-ceglanego, który po raz pierwszy zarejestrowano na głębokości ok. 0,40 m poniżej powierzchni współczesnego gruntu (rzędna 85,92 m n.p.m.), ale został on odsłonięty w całości tylko w obrębie wykopu WIII/2020. W rzucie poziomym na powyższym poziomie (ok. 0,40 m poniżej współczesnego gruntu) miał on kształt kwadratowy, o wymiarach: 100 x 90 cm, a tworzyły go średniej wielkości otoczaki kamienne, niektóre łączone zaprawą wapienną. Na kolejnym, niższym poziomie (ok. 0,97 m poniżej współczesnego gruntu, o rzędnej 85,35 m n.p.m.) ukazały się dalsze fragmenty tej konstrukcji, już w postaci muru ceglanego, łączonego na zaprawę wapienną, który był usytuowany w kierunku z zachodu (poza granice wykopu) na wschód, gdzie pierwotnie przylegał do głównego muru średniowiecznego ratusza (ściany zachodniej); ten ostatni fakt trudno jest jednoznacznie potwierdzić z uwagi na rozebranie elewacji zewnętrznej ściany zachodniej ratusza. Mur tej nowej budowli miał następujące wymiary: długość czytelna w wykopie – ok. 1,20 m, szerokość – 0,58 m. Przy dalszych pracach eksploracyjnych mur ten okazał się jeszcze bardziej interesujący, a mianowicie od jego strony północnej mur przekształcił się w rodzaj pseudostopni ceglanych schodów – będących raczej rodzajem odsadzki (?). Zanotowano 5 „stopni", każdy o długości ok. 12 cm i szerokości ok. 1,1 m. Poziom pierwszego „stopnia" zanotowano na głębokości ok. 1,06 m poniżej powierzchni współczesnego gruntu (o rzędnej 85,26 m n.p.m.), zaś ostatni piąty „stopień" wystąpił na głębokości ok. 1,51 m poniżej powierzchni współczesnego gruntu (o rzędnej 84,81 m n.p.m.). Fragment owej ceglanej odsadzki zachował się więc na długości około 45 cm (od rzędnej 85,26 m n.p.m. do rzędnej 84,81 m n.p.m.). O tej nowo odkrytej murowanej konstrukcji (z cegieł typu gotyckiego) oraz

jej łączności z ew. licem zewnętrznym zachodniej ściany średniowiecznego ratusza – trudno jest więcej wnioskować, albowiem konstrukcja ta nie została całkowicie odkryta, i konieczne byłoby usytuowanie nowego wykopu badawczego (od zach.), wówczas dopiero kwestie te zostaną wyjaśnione.

Funkcja obiektu: opisany wyżej mur ceglano-kamienny, łączony na zaprawę wapienną, stanowi niewątpliwie odrębną konstrukcję w stosunku do zachodniej ściany muru średniowiecznego ratusza (obiekt nr 7), ale niewątpliwie jest z nim funkcjonalnie powiązany, i bardzo możliwe, iż są to pozostałości późnośredniowiecznej wieży ratuszowej, o której wspominają dane historyczne. Wieża ta powstała w 1640 roku, o której też wiemy, że została całkowicie rozebrana w pocz. XIX w.[7]. Inwentarz tego obiektu stanowią 73 fragmenty ceramiki naczyniowej, 1 fr. ceramiki budowlanej, 2 fr. kości zwierzęcych, 18 fr. szkła, 1 przedmiot żelazny, 1 przedmiot z brązu i 4 monety. Chronologię obiektu wstępnie określono na okres późnego średniowiecza, najprawdopodobniej na czas od 1 poł. XVI do 1 poł. XVII w. (?).

Ryc. 33. Mur prawdopodobnej wieży przyratuszowej. Fot. A. Sobucki

[7] O tym fakcie wiemy na podstawie kopii dokumentu przechowywanego w Izbie muzealnej w Buku; za jego udostępnienie dziękuję serdecznie p. Hubertowi Wejmanowi, dyrektorowi Biblioteki Publicznej w Buku.

Ryc. 34. Mur prawdopodobnej wieży przyratuszowej. Fot. A. Sobucki

Jama z zawartością wapna (w dokumentacji archeologicznej obiekt oznaczono nr 20) (ryc. 35–36). Jamę tego rodzaju zarejestrowano w części A wykopu WIII/2020, na głębokości ok. 0,55-0,60 m poniżej powierzchni współczesnego gruntu (rzędne 85,77-85,72 m n.p.m.) i wyeksplorowano w całości. W rzucie poziomym miała ona kształt prostokątny, o wymiarach 170 cm x 130 cm, zaś w rzucie pionowym zarys był kształtu nieckowatego, i była ona zagłębiona w ziemi do głębokości 125-128 cm (rzędne 85,07–85,04 m n.p.m.). Bezpośrednio po zarejestrowaniu była to warstwa w postaci ciemnoszarego piasku (pierwotnej próchnicy), przemieszanej z węglami drzewnymi, fragmentami polepy, ale partię przyspągową stanowiła już warstwa „zużytego" czystego i zapewne wypalonego wapna.

Funkcja obiektu: jest to niewątpliwie jama o charakterze budowlanym, którą zasadniej byłoby zakwalifikować jako skład wapna, przeznaczonego jako surowiec budowlany użytkowany zapewne podczas wznoszenia murów ratusza, względnie jako surowiec do malowania elewacji, wzgl. pomieszczeń wewnętrznych pomieszczeń ratuszowych. Dodam, że ślady malowania tym surowcem zaobserwowano w jednym z pomieszczeń piwnicznych. Inwentarz tego obiektu stanowiło 19 fragmentów ceramiki naczyniowej, 7 fragmentów kafli

ceramicznych, bryłka przedmiotu metalowego, pobrano również próbkę wapna do badań specjalistycznych. Chronologię obiektu ustalono na okres późnośredniowieczny lub nowożytny (XVI-XVII w.). W partii przyspągowej tego obiektu (ok. 1,27 m od współczesnego gruntu i 0,73 m od stropu) stwierdzono dobrze czytelne „uszkodzenie" tego obiektu, a mianowicie w partii wschodniej znajdował się wkop powstały przy budowie murowanego budynku ratusza, co może dowodzić „starszeństwa" tej jamy w stosunku do murowanego budynku ratusza, albo też ich równoczasowości.

Ryc. 35. Jama z wapnem przy zachodniej ścianie muru ratusza. Fot. A. Sobucki

Ryc. 36. Jama z wapnem przy zachodniej ścianie muru ratusza. Fot. A. Sobucki

Fragment średniowiecznej drogi moszczonej faszyną (w dokumentacji archeologicznej obiekt ten oznaczono pod nr 35) (ryc. 37–39). Poziom średniowiecznej drogi moszczonej faszyną (czyli drobnymi fragmentami gałęzi) zarejestrowano w części C wykopu WIII/2020 oraz w płd. partii wykopu WIV/2021. Faszyna została ujawniona na głębokości ok. 1,73-1,62 m poniżej współczesnego gruntu (rzędne od 84,70 m do 84,59 m n.p.m.). Faszyna rozpościerała się w partii płd. tej części wykopu WIII/2020 i wchodziła dalej poza płd. granicę wykopu, poza odsłoniętymi murami ratusza, ściany ratusza zdecydowanie naruszyły jej stan. Partie faszyny były ułożone zarówno w sposób zwarty i regularny (o grubości ok. 10 cm), ale większość nie zachowała się w dobrym stanie i prawdopodobnie jej część została uszkodzona przez prace budowlane prowadzone w pocz. XVI w. związane z budową murowanego budynku ratusza. Szerokości średniowiecznej drogi z faszyną w tej partii wykopu nie jesteśmy w tej chwili dokładnie ustalić, przede wszystkim z uwagi na fakt, iż jej część płd. znajduje się już poza założonymi oboma wykopami. Poniżej poziomu faszyny wystąpiła nadto warstwa ciemnoszarej pierwotnej próchnicy, o miąższości około 40 cm, a poniżej zanotowano jeszcze kilkunastocentymetrowej miąższości jasnoszarą próchnicę pierwotną określoną jako warstwę przemywania, którą zakwalifikowano do pozostałości warstwy średniowiecznej.

Funkcja obiektu: średniowieczna droga rynkowa, moszczona faszyną, o nieustalonej szerokości, niewykluczone, że droga ta mogła mieć podobną szerokość, tak jak droga odkryta wcześniej podczas badań w wykopie WI/2019, czyli około 4 m. Inwentarz tego obiektu stanowiły fragmenty średniowiecznej ceramiki naczyniowej o wypale stalowo-szarym, fragmenty kości zwierzęcych, kościana wykładzina oprawy noża żelaznego, fragment skórzanego buta (ryc. 39) oraz średniowieczne monety (w tym ze srebra) i kilka aplikacji z brązu.

Chronologia: 2 poł. XIV do 1 poł. XVw.; najprawdopodobniej faszyna ta posiada analogiczne datowanie, jakie uzyskano dla jednej z dranic w obiekcie nr 12 oraz dla średniowiecznej drogi okalającej budowlę ryglową od strony południowej (obiekt nr 16) – obiektów zarejestrowanych w wykopie WI/2019 – tj. dla okresu od 1387 AD do 1434 AD (przy prawdopodobieństwie pomiaru 95,4% i ufności 54,9%)[8].

Ryc. 37. Późnośredniowieczna droga z faszyną, przy południowym murze ratusza. Fot. A. Sobucki

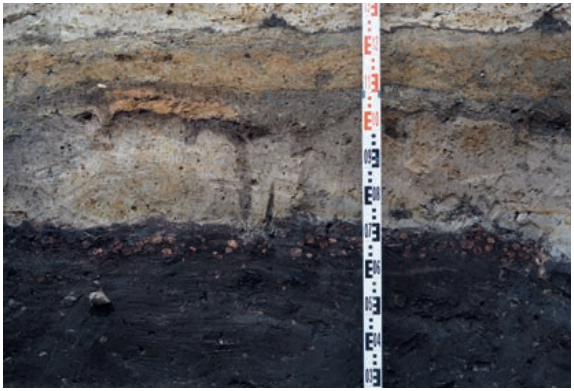

Ryc. 38. Profil późnośredniowiecznej drogi z faszyną, przy południowym murze ratusza. Fot. A. Sobucki

[8] Por. A. Krzyszowski 2020, s. 26, 32–33.

Ryc. 39. Późnośredniowieczna droga z fragmentem skórzanego buta.
Fot. A. Sobucki

Fragment budowli ryglowej (w omawianych wykopach to wyłącznie obiekt nr 34) (ryc. 40–41). W omawianych wykopach jest to zaledwie pojedyncza jama posłupowa, z tkwiącym w niej drewnianym palem zarejestrowana w części A wykopu WIII/2020 (tuż przed płn.-zach. zewnętrznym narożnikiem średniowiecznego muru ratusza), na głębokości ok. 2,12-2,21 m poniżej współczesnego gruntu (rzędne 84,20-84,11 m n.p.m.), wyeksplorowano ją w całości, w rzucie poziomym jama miała zarys kształtu kolistego, o wymiarach 52 cm x 52 cm, natomiast wewnątrz tej jamy wystąpiły pozostałości drewnianego kołka/pala o średnicy ok. 30 cm, którego spąg znajdował się na głębokości około 50 cm poniżej stropu (o rzędnej ok. 83,70 m n.p.m.)[9].

Funkcja obiektu – jamę określono jako jamę o charakterze posłupowym z tkwiącym w niej drewnianym palem. Pozostałość drewnianego kołka, identycznego jak zestaw kilku takich obiektów odkrytych wcześniej w wykopie WI/2019, można uznać z dużym prawdopodobieństwem jako kolejny element wcześniejszej średniowiecznej drewnianej zabudowy rynkowej w postaci budynku ryglowego, niewątpliwie starszego od murowanego ratusza miejskiego. Budowla ta jest

[9] Niestety dębowe drewno nie nadawało się do ekspertyzy dendrochronologicznej.

uwidoczniona w elewacji zachodniej i północnej na zachowanej kopii sztychu z 1787 roku i stanowi element konstrukcji ryglowej, prawdopodobnie pierwszego lokacyjnego ratusza miejskiego. Chronologia: okres średniowieczny (XIV w.).

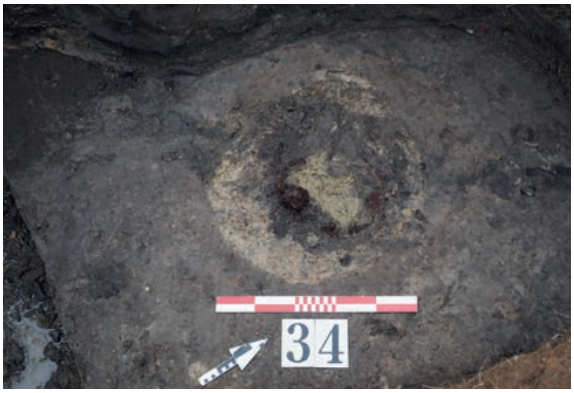

Ryc. 40. Obiekt 34 (drewniany pal) pozostałość po budowli ryglowej z XIV w.
Fot. A. Sobucki

Ryc. 41. Obiekt 34 (drewniany pal) pozostałość po budowli ryglowej z XIV w.
Fot. A. Sobucki

Zabytki ruchome

Materiał ruchomy (tzw. luźny) odkryty w obu omawianych wykopach reprezentuje kilka różnych kategorii zabytków, które zostaną zaprezentowane poniżej w serii zdjęć fotograficznych, w swych najważniejszych

okazach. Jak wyżej sygnalizowano – większość odkrytych zabytków ruchomych przeszła już proces żmudnych zabiegów konserwatorskich, ale jeszcze nie dokumentacyjnych. Część z nich może być udostępniona na projektowanej tymczasowej wystawie po wykonaniu dalszej podstawowej dokumentacji rysunkowej i fotograficznej – także szerszemu gronu odbiorców, a więc przede wszystkim mieszkańcom Buku. Natomiast nadal zabiegom konserwacyjnym podlegają zabytki z ostatniego sezonu wykopaliskowego, tj. z badań przeprowadzonych w wykopie WIV w 2021 roku.

Poniżej zaprezentuję sumarycznie wszystkie zarejestrowane podczas prowadzenia prac archeologicznych na Placu Przemysława w Buku w latach 2019-2021 – kategorie zabytków ruchomych. Dokładniej przedstawię jedynie wybrane z nich, a uzupełnieniem tej partii będzie oddzielny artykuł autorstwa numizmatyka Zbigniewa Bartkowiaka (w tej publikacji), który zaprezentuje najciekawsze okazy monet.

Łącznie podczas przeprowadzonych w Buku badań archeologicznych, w założonych czterech wykopach badawczych zarejestrowano 12 170 szt. zabytków ruchomych, pośród których wyróżniono następujące ich kategorie (w nawiasie podano również liczbę okazów danej kategorii zabytków odkrytych w ubiegłorocznym WIII/2020 i tegorocznym wykopie WIV/2021):

1) 9402 fragmentów ceramiki naczyniowej (1985 szt. w 2020 r., 1692 szt. w 2021r.)
2) 90 fragmentów ceramiki budowlanej (28 szt. w 2020 r., 18 szt. w 2021 r.)
3) 1198 fragmentów kafli ceramicznych (1075 szt. w 2020 r., 110 szt. w 2021 r.)
4) 857 fragmentów kości zwierzęcych (154 szt. w 2020r., 136 szt. w 2021 r.)

5) 190 fragmentów przedmiotów ze szkła (62 szt. w 2020 r., 77 szt. w 2021 r. – ryc. 42–44)
6) 7 przedmiotów drewnianych, w tym całkowicie zachowana łyżka (1 szt. w 2021 r.)
7) 161 przedmiotów metalowych z żelaza: większość z nich stanowią gwoździe, ale wyróżniono ponadto fragment ostrogi, fragmenty noży, w tym jeden z rogową, a kolejny z drewnianą okładziną rękojeści, bełt od kuszy, igłę, zawias, haczyk, fragment żelaznego naczynia (?) (31 szt. w 2020r., 20 szt. w 2021 r.)
8) 52 przedmioty metalowe z mosiądzu lub brązu, m.in. wyróżniono aplikację z zachowaną częściowo inskrypcją końcówki łacińskiego słowa: UARIA lub VARIA, fragmenty sprzączek do pasa i guziki oraz fragment naszyjnika (24 szt. w 2020 r., 9 szt. w 2021 r. – ryc. 45–52)
9) 7 przedmiotów metalowych z ołowiu, w tym m.in. plomby handlowe (2 szt. w 2020 r., 5 szt. w 2021 r.)
10) 4 przedmioty z kości zwierzęcych: guzik i dwie okładziny do rękojeści noża (3 szt. w 2020 r., 1 szt. w 2021 r.)
11) 92 fragmenty skór, w większości szewskich, w tym m.in. fragmenty skórzanych butów, fragment skóry z tłoczonym wzorem zdobniczym, pochodzący prawdopodobnie od torebki, wzgl. oprawy księgi (20 szt. w 2020 r., 2 szt. w 2021 r. – ryc. 53)
12) 1 fragment tkaniny z przytroczonym sznurkiem (w 2020r. – ryc. 54)
13) 108 monet w większości z brązu, ale część również ze srebra (5 monet pochodzi z wykopu WI/2019, 7 monet z wykopu WII/2020, 44 szt. z wykopu WIII/2020 i 52 szt. z wykopu WIV/2021).

Ryc. 42. Fragment szklanego pucharka, z PSR.
Fot. B. Walkiewicz

Ryc. 43. Fragment szklanego pucharka, z PSR.
Fot. B. Walkiewi

Ryc. 42. Fragment szklanego pucharka, z PSR.
Fot. B. Walkiewicz

Chronologia źródeł archeologicznych

W wyniku przeprowadzonych w drugiej połowie lat 2020 i 2021 badań wykopaliskowych w obrębie dwóch wykopów sondażowych WIII/2020 i WIV/2021 odkryto liczny – jak wyżej zaprezentowano materiał archeologiczny, który łącznie reprezentują następujące rodzaje źródeł archeologicznych (w sekwencji chronologicznej):

1. Pośród źródeł nieruchomych zarejestrowano:
   a) fragment kolejnej drogi komunikacyjnej moszczonej faszyną (obiekt nr 35, analogiczny obiekt nr 16 zarejestrowano w wykopie WI/2019 i obiekt nr 4 w wykopie WII/2020) – przebiegającej przez średniowieczny rynek od strony południowej ratusza. Drogę tę, jak i wyżej wspomniane arterie moszczone faszyną zarejestrowane w wykopach WI/2019 i WII/2020 – można datować na okres średniowiecza od 2 poł. XIV do 1 poł. XV w.;
   b) jedyny fragment budowli ryglowej odsłoniętej częściowo w wykopie WI/2019 – w omawianych tutaj wykopach stanowi obiekt nr 34 (drewniany pal) odkryty w części A wykopu WIII/2020, który można datować również na okres średniowiecza od 2 poł. XIV w. do 1 poł. XV w., bowiem jest ona równoczasowa z odkrytymi arteriami komunikacyjnymi ówczesnego średniowiecznego miasta;
   c) dalszy fragment murowanej budowli z cegieł typu gotyckiego na zaprawę wapienną, wiązanych w tzw. wątku polskim, w postaci całego odcinka ściany zachodniej (o długości ściany ok. 9 m) i całego odcinka ściany południowej (o długości ściany 10,5 m), z podpiwniczeniem w postaci (jak dotąd) dwóch odrębnych pomieszczeń – to pozostałości ratusza bukowskiego, budowli datowanej wstępnie na okres późnego średniowiecza,

a najprawdopodobniej na okres od 1 poł. XVI wieku do 1 poł. XVII wieku; podczas prac eksploracyjnych uzyskano dowody (data dendrochronologiczna), iż w 1 poł. XVIII wieku przynajmniej pomieszczenia piwniczne zostały odnowione i przeszły dodatkowy remont.

d) w wykopie badawczym WIII/2020 zarejestrowano również nową murowaną konstrukcję przylegającą pierwotnie do budynku średniowiecznego ratusza, a była to również konstrukcja z murem ceglano-kamiennym, łączonym za zaprawą wapienną, z zachowaną częściowo ceglaną odsadzką; prawdopodobnie są to pozostałości późnośredniowiecznej wieży ratuszowej wybudowanej ok. 1640 roku, o której wiemy, że została całkowicie rozebrana w pocz. XIX w.;

e) w północno-zachodniej partii wykopu WIII/2020 zarejestrowano „skupisko" (obiekt nr 18) złożone z kilkunastu dużych rozmiarów otoczaków kamiennych (o wielkości około 80 x 70 cm), ale i również mniejszych gabarytów, pochodzących najprawdopodobniej z elementów fundamentowych bliżej nieokreślonej kolejnej nieznanej dotąd budowli zalegającej przy północno-zachodnim narożniku średniowiecznego ratusza. Brak możliwości odkrycia tej konstrukcji w całości uniemożliwia ustalenie zarówno jej funkcji, jak i chronologii; wstępnie można przyjąć jej datowanie na okres późnośredniowieczny, ale i może nowożytny (XVI-XVIIw.);

f) w północno-zachodniej partii wykopu WIII/2020 odkryto również pozostałość pieca kaflowego, stojącego pierwotnie w bliżej nieokreślonym pomieszczeniu przylegającym do murowanego budynku ratusza, wystąpiło bowiem aż 897 fragmentów kafli garnkowych, z których część lica frontowego uda się prawdopodobnie zrekonstruować. Na podstawie znalezionych

w tym piecu około 10 monet, głównie tzw. boratynek (miedzianych szelągów bitych w latach 1659-1668 za panowania króla Jana Kazimierza) – obiekt ten wstępnie wydatowano na okres nowożytny, tj. na XVII/XVIII w.

g) w obu omawianych wykopach odkryto również inne obiekty typu stałego, a mianowicie jamy posłupowe (obiekty nr 21A, 21B, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30), jamy odpadkowe (obiekty nr 22, 23, 31, 32, 33) oraz jedną jamę (obiekt nr 20) z zawartością wapna. Ten ostatni obiekt związany był niewątpliwie ze składowiskiem tego surowca używanym najprawdopodobniej podczas budowy ceglanych murów ratusza lub jako surowiec do malowania elewacji, czy też pomieszczeń wewnętrznych ratusza. Chronologię tego ostatniego obiektu określono wstępnie na okres późnośredniowieczno/nowożytny (XVI-XVIIw.); z kolei wcześniej wymienione jamy posłupowe i odpadkowe można datować na okres nowożytny, od XVIII do pocz. nawet XX wieku;

h) fragmenty bruku kamiennego zarejestrowane w wykopach WIII/2020 i WIV/2021 (a wcześniej w wykopie WI/2019) – można datować na okres od 2 poł. XIX do pocz. XX wieku; jest to regularny bruk kamienny, zbudowany ze średniej wielkości otoczaków, który wystąpił zaraz pod niewielką posypką pod płytkami betonowymi z lat 70. ub. wieku i wedug zachowanych fotografii zalegał na całej powierzchni rynku bukowskiego.

2. Pośród źródeł ruchomych w wykopach WIII/2020 i WIV/2021 – zarejestrowano łącznie ok. 5552 szt. zabytków, pośród których wydzielono następujące kategorie: 3677 fragmentów ceramiki naczyniowej, 46 okazów ceramiki budowlanej, 290 fragmentów kości zwierzęcych, 139 fragmentów przedmiotów ze szkła,

1185 fragmentów kafli ceramicznych, 51 przedmiotów metalowych z żelaza, w tym 5 gwoździ, 2 fragmenty noży, 1 bełt od kuszy, 1 igła, 1 zawias, 1 haczyk, 1 fr. naczynia (?), 33 przedmioty z mosiądzu/brązu, w tym wyróżniono m.in. 1 guzik oraz aplikację z inskrypcją łacińską, 7 przedmiotów z ołowiu, m.in. dobrze zachowana plomba, 4 przedmioty z kości zwierzęcych, w tym guzik, i dwie okładziny do noża, około 22 fragmentów skór, w większości szewskich, ale odnotowano również jeden fragment skórzanego buta, 1 fragment tkaniny ze sznurkiem i 96 monet.

3. Pod względem chronologicznym wymienione wyżej znaleziska reprezentują pozostałości z trzech horyzontów kulturowo-chronologicznych: a) z okresu średniowiecznego miasta Buku, tj. z okresu od 2 poł. XIV do pocz. XVI w., b) z okresu późnośredniowiecznego miasta, tj. z 1 poł. XVI w., i c) z okresu nowożytnego, tj. od XVII do pocz. XX w.
4. Po kolejnych badaniach sondażowych na terenie domniemanych pozostałości po średniowiecznych zabudowaniach ratusza bukowskiego – można z pewnością stwierdzić, iż odkryto, zlokalizowano i zadokumentowano w wykopach WI/2019, WIII/2020 WIV/2021 pozostałości średniowiecznego murowanego ratusza miejskiego. Dotąd odsłonięto całkowicie dwie w różnym stopniu zachowania ściany ówczesnego ratusza, tj. ścianę zachodnią i południową, natomiast tylko w niewielkiej partii odkryto ściany północną i wschodnią. Ustalono długości wewnętrznych ścian, które odpowiednio wynoszą: dla ściany zachodniej 6,4 m i dla ściany południowej – 8,2 m, wszystkie ściany murowane były z cegieł typu gotyckiego, w wątku polskim, łączonych na zaprawie wapiennej; jednak materiał ceglany był użyty jedynie jako lico wewnętrzne (na szerokość dwóch cegieł) i prawdopodobnie także jako lico zewnętrzne. Murowana elewacja zewnętrzna nie

zachowała się, bowiem po pożarze budynku ratusza została ona całkowicie rozebrana. Natomiast pozostała przestrzeń pomiędzy murowanymi licami każdej ściany była wypełniona kamienno-ceglanym rumoszem łączonym zaprawą wapienną. Podobnie intepretował odkryte relikty na podstawie zachowanych pozostałości architektonicznych śp. mgr inż. architekt Henryk J. Kustosz.

5. W wykopie WI/2019 spektakularnym odkryciem było zarejestrowanie fragmentu średniowiecznej budowli ryglowej, konstrukcji niewątpliwie wyprzedzającej odkryte relikty murowanego późnośredniowiecznego ratusza miejskiego. Uzyskane daty dendrochronologiczne oraz na podstawie datowania radiowęglowego 14C (techniką LSC) z próbek drewna z pali z tej budowli dobitnie ten walor chronologiczny uzasadniają, potwierdzając wcześniejsze ustalenia powstania tej budowli na 2 poł. XIV wieku. W omawianym obecnie wykopie WIII/2020 odsłonięto kolejny fragment tej budowli (obiekt 34). Murowany budynek ratusza został w 1 poł. XVII wieku wzbogacony o również murowaną wieżę ratuszową. Prawdopodobne fragmenty tej ostatniej konstrukcji odkryto podczas ubiegłorocznego sezonu badawczego, w obrębie wykopu WIII/2020, ale zakończonego w 2021 roku eksploracją świadka przylegającego do ściany zachodniej ratuszowego muru.

Ryc. 45. Aplikacja brązowa, z PSR/NOW.
Fot. B. Walkiewic

Ryc. 46. Aplikacja brązowa, z PSR/NOW.
Fot. B. Walkiewicz

Ryc. 47. Aplikacja brązowa, z PSR/NOW.
Fot. B. Walkiewicz

Ryc. 48. Aplikacja brązowa (okucie książki), z PSR/NOW.
Fot. B. Walkiewicz

Ryc. 49. Aplikacja brązowa z napisem łacińskim UARIA lub VARIA, z PSR/NOW. Fot. B. Walkiewicz

Ryc. 50. Pierścionek brązowy, z PSR/NOW. Fot. B. Walkiewicz

Ryc. 51. Pierścionek brązowy, z PSR/NOW. Fot. B. Walkiewicz

Ryc. 52. Naszyjnik brązowy, z PSR/NOW. Fot. B. Walkiewicz.
Fot. B. Walkiewicz

Wnioski konserwatorskie

Kilka uwag w zakresie dalszych postulatów badawczych po zakończeniu 4 sezonów badawczych na terenie rynku bukowskiego jest następujących:

1. Dla pełnego udokumentowania przebiegu murów późnośredniowiecznego bukowskiego ratusza oraz ustalenia szczegółowej chronologii tego obiektu wskazane byłoby odsłonięcie całej korony przebiegu jego murów. Chodzi o udokumentowanie dalszego przebiegu murów dla ściany wschodniej i północnej, ale i również dalszych pomieszczeń piwnicznych.
2. Niezwykle interesującym odkryciem przeprowadzonych badań na rynku w Buku było odkrycie pozostałości po starszym, średniowiecznym i drewnianym, prawdopodobnie ratuszu, którego chronologia sięga lat 1387-1434, a więc zdecydowanie starszej chronologicznie budowli aniżeli odkryte pozostałości murowanego ratusza pochodzącego z pocz. XVI wieku. Dalszym więc celem badań archeologicznych w tym miejscu powinno być założenie wykopu badawczego celem zlokalizowania dalszej partii średniowiecznej budowli ryglowej przedstawionej na kopii sztychu miasta z 1787 roku. Podobna uwaga dotyczy poszerzenia wykopu od strony zachodniej celem pełnego zadokumentowania wieży ratuszowej, której tylko niewielką część zarejestrowano dotąd w wykopie WIII/2020.
3. Wreszcie ostatnim postulatem badawczym byłoby rozpoczęcie po zakończonym tegorocznym sezonem terenowym – prac gabinetowych nad wyżej zaprezentowanym licznym materiałem ruchomym (por. poniższe całościowe zestawienie wszystkich odkrytych źródeł Pl Przemysława przyniosły liczne źródła materialne, pośród których niektóre wymagają badań specjalistycznych, w tym

ukończenia żmudnej i pracochłonnej konserwacji zabytków metalowych, skórzanych i drewnianych oraz rekonstrukcji części zbioru ceramiki naczyniowej czy kafli ceramicznych. Również kolekcje kości zwierzęcych czy numizmatów będą wymagały analogicznej analizy. Po zakończeniu prac terenowych planowane jest więc końcowe specjalistyczne opracowanie wszystkich odkrytych materiałów archeologicznych i ich naukowe opublikowanie.

Ryc. 40. Obiekt 34 (drewniany pal) pozostałość po budowli ryglowej z XIV w. Fot. A. Sobucki

Ryc. 41. Obiekt 34 (drewniany pal) pozostałość po budowli ryglowej z XIV w. Fot. A. Sobucki

4. Odkryte źródła archeologiczne w wykopach WIII/2020 i WIV/2021, tak jak i z poprzednich wykopów badawczych będą przechowywane do chwili zakończenia ich opracowania w siedzibie Biura Badań Archeologicznych w Zielątkowie, ul. Dworcowa 35. Po jego zakończeniu – planuje się w porozumieniu z Powiatowym Konserwatorem Zabytków w Poznaniu przekazanie ich w depozyt dla właściciela Urzędu Miasta i Gminy w Buku i urządzenie wystawy z najciekawszych zabytków.

Ostatnia kwestia, którą chciałbym jeszcze poruszyć, to nie tylko czekające całościowe opracowanie odkrytych materiałów archeologicznych – reliktów średniowiecznego i renesansowego rynku w Buku, ale przede wszystkim kwestia zabezpieczenia i udostępnienia mieszkańcom miasta odkrytych reliktów ratusza w wyniku projektowanej rewitalizacji bukowskiego rynku.

Zgodnie z nowymi trendami w edukacji historycznej i turystyce jest nie tylko udostępnianie zabytków ruchomych w muzealnych gablotach, ale i również pokazywanie miejsca, z którego zostały one wydobyte. Wiele miast, o ile ma taką możliwość, odsłania część swojej historii w lekkich pawilonach w przestrzeni płyt rynków. Owe miejsca często stają się wizytówkami miast lub ich charakterystycznych części. Przykładem takiego działania w naszym kraju może być płyta rynku w Rzeszowie lub część rynku w Zielonej Górze. W sposób mistrzowski udało się pokazać odkopane stanowisko archeologiczne w mieście Chur w Szwajcarii (por. wg poniższych linków[10]). To swoisty spacer po starożytnej rzymskiej osadzie. Mieszkańcy powierzyli projekt architektom, którzy w prosty sposób pokazali część historii tego miasta. Odsłonili wykopaliska, gdzie po przekroczeniu progu można się zanurzyć w intymnej i chronionej atmosferze, przyciemnionych światłach i ciemnych kolorach. Wejście w formie małego tunelu prowadzi do podwieszanego lekkiego mostu z widokiem na wykopaliska archeologiczne. Czy nie warto podobnie pokazać bukowski średniowieczny ratusz? Czy chcemy go zakopać i przykryć betonową kostką, i zapomnieć?

10 Linki o Chur:
https://divisare.com/projects/397572-peter-zumthor-august-fischer-shelter-for--roman-ruins
https://www.archdaily.com/419367/a-photographer-s-journey-through-peter--zumthor-valley/52154148e8e44e4ee300007f-a-photographer-s-journey-through--peter-zumthor-valley-image

Podsumowanie wyników prac wykopaliskowych pod względem odkrytych źródeł archeologicznych (prace wykopaliskowe od 4.12.2019 r. do 26.10.2021 r.)

I. WYEKSPLOROWANA POWIERZCHNIA
WI/2019 – 15 m^2;
WII/2020 – 29,1 m^2;
WIII/2020 – 51,48 m^2
WIV/2021 – 45,00 m^2
łącznie wyeksplorowano powierzchnię – 140,58 m^2

II. ŹRÓDŁA NIERUCHOME – łącznie zarejestrowano 41 obiektów nieruchomych. Odkryto m.in. pozostałości budowli ryglowej, prawdopodobnie pozostałości ratusza z czasów lokacji miasta. Z tego samego okresu pochodzą fragmenty drogi (wokół budowli ryglowej) moszczonej faszyną (z drewnianymi krawężnikami); z tego fragmentu wykopalisk można się spodziewać odkrycia zabytków z czasów lokacji lub wzgl. tuż po lokacji miasta. Zarejestrowano ścianę zachodnią, południową i część wschodniego muru średniowiecznego ratusza (z pocz. XVI w.), a także fragmenty murowanej wieży, która znajdowała się przy zachodniej ścianie ówczesnego ratusza. W dwóch pomieszczeniach piwnicznych zarejestrowano posadzkę z otoczaków kamiennych oraz w jednej z nich – ceglane schody.

III. ŹRÓDŁA RUCHOME – łącznie zarejestrowano 12 170 szt. zabytków ruchomych, pośród których wyróżniono następujące ich kategorie: 9402 fragmentów ceramiki naczyniowej, 90 fragmentów ceramiki budowlanej, 1198 fragmentów kafli ceramicznych, 857 fragmentów kości zwierzęcych, 190 fragmentów przedmiotów ze szkła, 7 przedmiotów drewnianych, w tym całkowicie zachowana łyżka, 161 przedmiotów metalowych z żelaza (głównie są to gwoździe, fr. noży, fragment ostrogi, bełt od kuszy, igła, zawias, haczyk, fragment

naczynia, odważnik, 52 przedmioty metalowe z mosiądzu lub brązu (m.in. aplikacje, fragmenty sprzączek do pasa i guziki, fragment naszyjnika, 7 przedmiotów metalowych z ołowiu – plomby handlowe i kule od muszkietów, 4 przedmioty z kości zwierzęcych (guzik i okładziny do rękojeści noża), 92 fragmenty skór (w większości szewskich), 1 fragment tkaniny ze sznurkiem i 108 monet, z brązu i ze srebra.

IV. WYKONANIE WSTĘPNYCH PRAC GABINETOWYCH (do 31.01. 2022r.)

Do tego okresu wykonano następujące prace gabinetowe w zakresie wydobytego materiału zabytkowego podczas przeprowadzonych prac wykopaliskowych oraz w ramach kwot przeznaczonych przez UMiG na prace wykopaliskowe:

1) Dokumentację rysunkową, fotograficzną, inwentarze – zostały one uporządkowane wg zasad określonych w archeologii oraz w uzyskanych pozwoleniach konserwatorskich.
2) Prace fotogrametryczne profili wykopów badawczych z badań 2019-2021 – zostały opracowane przez zatrudnionego specjalistę wg obowiązujących procedur w tym zakresie, a wyniki przedstawione kierownikowi badań archeologicznych; wykonano łącznie ponad 30 różnych wersji profili fotogrametrycznych; dodatkowo wykonano serię zdjęć fotograficznych z nalotów dronem (dwóch niezależnych autorów).
3) Wszystkie fragmenty odkrytej ceramiki naczyniowej (9402 szt.), ceramiki budowlanej (90 szt.) i kafli ceramicznych (1198 szt.) – w łącznej liczbie 10 690 fragmentów zostały umyte, wysuszone, ometrykowane i spakowane do pudeł kartonowych; zostaną one jeszcze raz przepakowane w jednowymiarowe opakowania (typu IKEA), a kolejno będą wyselekcjonowane w zależności od chronologii oraz wyboru do wykonania dokumentacji rysunkowej.

4) Kolekcja kości zwierzęcych (857 szt.) – wszystkie fragmenty kości zw. zostały umyte, wysuszone, ometrykowane i spakowane do pudeł kartonowych; zostaną one przekazane do specjalistycznej ekspertyzy specjaliście-archeozoologowi z Uniwersytetu im. Mikołaja Kopernika w Toruniu.
5) Kolekcja przedmiotów ze szkła (190 fragmentów) – wszystkie fragmenty szkła zw. zostały umyte, wysuszone, ometrykowane i spakowane do pudeł kartonowych; zostaną one przekazane do opracowania specjaliście po rozpoczęciu prac zw. z opracowaniem źródeł.
6) Fragmenty zabytków z drewna (7 szt.) i z kości (4 szt.) – wszystkie zabytki drewniane i kościane zostały przekazane do konserwacji, ich konserwacja została już zakończona.
7) Kilkanaście próbek drewna pobranych z pali budowli ryglowej i jej elementów konstrukcyjnych, z krawężników moszczonej drogi oraz z bełki z wewnętrznego pomieszczenia ratusza – przekazano specjaliście do badań dendrochronologicznych, prof. Markowi Krąpcowi z Laboratorium Analiz Bezwzględnych, uzyskano w ten sposób 9 dat chronologicznych.
8) Wszystkie przedmioty metalowe: z żelaza (161 szt.), z mosiądzu lub brązu (52 szt.), ołowiu (7 szt.) – łącznie 220 szt. zostały przekazane do konserwacji; konserwacja zabytków z sezonu wykopaliskowego 2019/pocz. 2020 – została zakończona, natomiast z sezonu z 2 poł. 2020 r. i z sezonu 2021 r. – jest w trakcie wykonywania.
9) Kolekcja przedmiotów ze skór (92 szt.) oraz fragmentu tkaniny ze zachowanym sznurkiem – zostały przekazane do konserwacji, podobnie jak zabytki metalowe, także konserwacja przedmiotów ze skóry z sezonu wykopaliskowego 2019/pocz.

2020 – została już zakończona, natomiast z sezonu z 2 poł. 2020 r. i z 2021 r. – jest w trakcie konserwacji.

10) Kolekcja monet – licząca łącznie 108 szt. monet z różnych okresów chronologicznych – została oddana specjaliście numizmatykowi do konserwacji i identyfikacji. Część monet (ok. ½) jest już zakonserwowana i zidentyfikowana, część podlega nadal konserwacji i specjalistycznemu określeniu.

Zielątkowo-Poznań, 27.01.2022r.

Zbigniew Bartkowiak

Niektóre średniowieczne monety z badań wykopaliskowych z lat 2019–2021 na Placu Przemysława w Buku

Podczas prac archeologicznych prowadzonych w latach 2019-2021 pod kierownictwem Andrzeja Krzyszowskiego wydobyto m.in. 108 monet. Rozpiętość chronologiczna jest szeroka, od średniowiecznych Kazimierza Wielkiego po monety z czasów najnowszych. Najciekawsze, tu omówione, znacznie wykraczają poza lokalną historię Buku. Są świadectwem kontaktów handlowych, ilustracją procesów gospodarczych i politycznych o charakterze międzynarodowym.

Obol czy Vinkenaugen Zygmunta Luksemburskiego?

Panowanie Andegawenów w Polsce nie było długie; dwanaście lat panowania Ludwika Węgierskiego (1370-1382) i trzy lata samodzielnych rządów Jadwigi (1384-1386). Porównując daty panowania Ludwika i Jadwigi, zauważamy lukę obejmującą bezkrólewie w latach 1382-1384.

Na następcę Ludwika typowany był Zygmunt Luksemburski, który już w 1375 r. został narzeczonym Marii, jego córki. Spory wewnętrzne doprowadziły do tego, że od 1381 r. przyszły teść zlecał mu prowadzenie działań przeciwko opozycji w Wielkopolsce[11]. Podczas tych walk okolice Buku zostały w 1382 r. spustoszone przez starostę Domarata, stronnika króla Ludwika[12]. Nowe światło na emisję pieniądza w okresie bezkrólewia po śmierci Ludwika Węgierskiego rzuciły monety ze skarbu znalezionego w Hrabušicach na Spiszu (Słowacja)[13].

Ryc. 1. Srebrny obol (?) Zygmunta Luksemburskiego (?), pretendenta do tronu polskiego (1381-1382). Określenie numizmatyczne i fotografia: Zb. Bartkowiak

Moneta znaleziona na rynku w Buku bardzo dobrze wpisuje się w styl monet ze skarbu hrabušickiego, ale z powodu stanu zachowania jest trudna do interpretacji. Pewna jest jedynie korona widoczna na jednej stronie. Jej rysunek jest bardzo prymitywny i nie przypomina żadnej na wcześniejszych monetach polskich. Najbardziej podobny

[11] B. Paszkiewicz, Jak Zygmunt Luksemburski nie został królem Polski: kilka uwag o domniemanym skarbie z Hrabušic [w:] *Peníze v proměnách času V*. Sborník z konference 10. – 12. 5. 2005 ve Zlaté Koruně k výročí 650 let od korunovace českého krále Karla IV. císařem římským. (red., red.) D. Grossmannová, J. Hásková, J.T. Štefan. Ostrava 2006, s. 23n.

[12] J. Luciński, Buk [w:] SHGWP, cz. I, z. 1. Poznań 1982, s.143.

[13] B. Paszkiewicz, *Jak Zygmunt Luksemburski*…

egzemplarz, o metryce hrabušickiej, pojawił się na aukcji nr 6 Poznańskiego Domu Aukcyjnego/ Podlaskiego Gabinetu Numizmatycznego, poz. 142. Rysunki nie są identyczne, ale korony są podobnie wykonane. Ich wspólną cechą są wymiary: korony są niskie i jednocześnie szerokie. Wyobrażenie na drugiej stronie jest niewyraźne i nie poddaje się jednoznacznej interpretacji. Jeśli ustawimy monetę, tak aby widoczne kreski były położone poziomo, to możemy zobaczyć w nich cztery łapy lwa wraz z niewyraźnym zarysem jego korpusu. Można też próbować dopatrzyć się orła zamiast lwa. Pionowe kreski mogłyby być elementami korpusu i skrzydeł. Jednak taki orzeł, pozbawiony ogona i łap, byłby też „za bardzo geometryczny". Podobne monety są znane, jeden z takich egzemplarzy przedstawił B. Paszkiewicz[14]. Brak jednak wielu cech orła. Ponadto na monecie widoczne są dodatkowe elementy o nieustalonej roli. Nie składają się ani na orła, ani na lwa. Charakteryzują się mniejszą wysokością kreski, co może wynikać albo z płytkiego rycia stempla, albo drugiego uderzenia. Nie są więc częścią reszty widocznego rysunku, lecz albo pozostałością innego (wcześniejszego), albo powtórzeniem fragmentu istniejącego rysunku na skutek drugiego uderzenia stempla. Jeszcze inne możliwe rozwiązanie tego rysunku to tarcza andegaweńska, jak na ryc. 5. i 6.[15] Z powodu słabego stanu monety nie można tego rozstrzygnąć.

W skarbie z Hrabušic wyróżniono m.in. monety brandenburskie i wielkopolskie. Brak monet krakowskich[16]. Wyjątkowo niska waga monety – 0,13 g, każe ją wykluczyć spośród monet brandenburskich. Denary na tym obszarze w latach 1375-1385/1390 ważyły, po

[14] B. Paszkiewicz, *Jak Zygmunt Luksemburski*…, s. 33, ryc. 14.

[15] B. Paszkiewicz, *Jak Zygmunt Luksemburski*…, s. 30, ryc. 5. i 6.

[16] B. Paszkiewicz, *Jak Zygmunt Luksemburski*…

odrzuceniu skrajnych wartości, od 0,45 do 0,78 g[17]. Według H-D. Dannenberga średnia wartość wynosi 0,589 g[18] a średnia z kilku typów – 0,60 g[19], natomiast E. Bahrfeldt wylicza ją na 0,635 g[20], a więc zawiera się w przedziale o szerokości 0,046 g. Nie są więc to monety będące frakcją denara brandenburskiego, gdyż trudno spodziewać się wystąpienia wartości ok. ¼ denara, przy braku emisji oboli (1/2 denara). Te były bite, ale w latach 1265-1293[21]. W tym czasie bito jeszcze dla terenów słowiańskich, tzw. Vinkenaugen, lekkie denary według stopy pomorskiej. Ich waga – 0,23 g, znacznie odbiega od wagi analizowanej monety z Buku, jest jednakże zbliżona do wagi denarów Andegawenów – 0,26 g[22].

Jest bardzo prawdopodobne, że opisywana moneta to obol – stanowi dokładnie ½ denara, mniej, aby była to połówka Vinkenaugena; choć w tym przypadku różnica jest niewielka i wynosi ok. 0,015 g. Styl monet ze skarbu z Hrabušic wskazuje na ich powstanie w tym samym czasie i w tej samej prymitywnej mennicy. Organizowanie jej w warunkach „polowych", w czasie walk, jest możliwe i może wskazywać na Zygmunta Luksemburskiego jako emitenta. Można zaobserwować znaczne zróżnicowanie poziomu wykonania monet przypisanych temu władcy (np. denary typu Orzeł/Lew).

---

17 H-D. Dannenberg, *Die branderburgischen Denare des 13. und 14. Jahrhunderts*. Berlin 1997, Katalog der Denartypen, poz. 288–315.

18 *tamże*, tab. 6., poz. L2, s. 31.

19 *tamże*, tab. 10. poz. [1], s. 45; tab. 13., poz. 1.1, s. 67.

20 *tamże*, tab. 6., poz. L2, s. 31.

21 *tamże*, tab. 6., poz. "Obole aus A5", s. 31.

22 Z. Żabiński, *Systemy pieniężne na ziemiach polskich*, Ossolineum 1981, s. 49.

Morawskie pieniądze i plomba tekstylna

Ryc. 2. Halerz Jodoka (Josta) Luksemburskiego (1354-1411), margrabiego Moraw, srebro.
Określenie numizmatyczne i fotografia: Zb. Bartkowiak

Halerz Jodoka (Josta) Luksemburskiego (1354-1411), margrabiego Moraw, to moneta rzadko występująca w Polsce. Na jej awersie widzimy ukoronowany inicjał IO, na rewersie krzyż, między jego ramionami znak W[23]. Była bita w latach 1375-1391. Denary i halerze tego władcy dotychczas znane były z Krakowa (3 egz.) i z pojedynczych wystąpień w Myśliborzu (a więc poza granicami ówczesnego Królestwa Polskiego) i prawdopodobnie w Wenecji na Kujawach. Kolejny egzemplarz poza Czechami znaleziono jeszcze we Lwowie[24].

Niewielka ilość znalezisk tych monet świadczy, że nie brały one znacznego udziału w obiegu pieniężnym poza Morawami. Nie był więc to pieniądz powszechnie znany, ale z jakiś powodów docierał do Buku.

---

23 Jest to odmiana JH 4. według J. Cihlář, L. Richtera, J. Videman, K inventáři mincí moravského markrabéte Jošta s korunovanými iniciálami „IO“, *Folia Numismatica. Supplementum ad Acta Musei Moraviae*, 27/1. Brno 2013, s. 37.

24 J. Cihlář, L. Richtera, J. Videman, *K inventáři mincí*…; S. Kubiak / B. Paszkiewicz, *Znaleziska monet z lat 1146—1500 z terenu Polski. Inwentarz*. Poznań 1998, poz. 433/XXX, 494, 525, 536 i 811?.

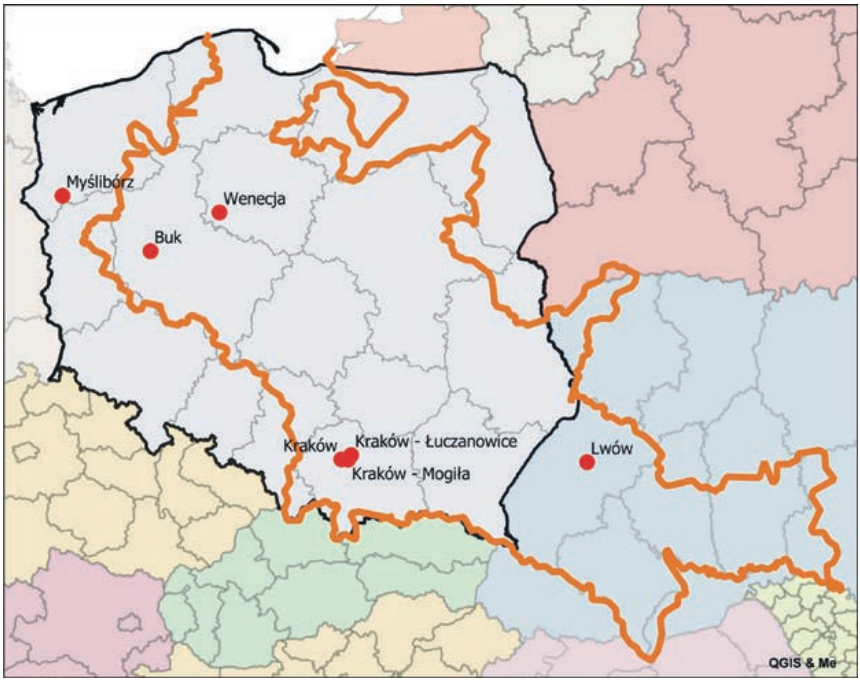

Ryc. 3. Rozprzestrzenienie denarów i halerzy morawskich na terenie ówczesnego Królestwa Polskiego (Opracował Zb. Bartkowiak)

Kolejna moneta, halerz pochodzący z księstwa opawskiego, a więc także z Moraw, świadczy o długotrwałych kontaktach handlowych z południem. Jest to niedatowany egzemplarz typu Paszk. 82b (Fbg. 831/532), emitowany od ok. 1440 do 1511 roku. Na awersie monety widnieje nieukoronowany lew czeski na tarczy, wokół napis MONETI. Na rewersie słup z trzema krokwiami położony na tarczy, wokół napis OPPAVIE. Najwyższa krokiew jest oddalona od górnej krawędzi słupa, co wskazuje na ostatnią emisję tych monet, która miała miejsce na początku XVI wieku[25]. Monety te bito przez cały czas emisji z błędem.

[25] B. Paszkiewicz, *Pieniądz górnośląski w średniowieczu*. Lublin 2001, s. 251-253.

Ryc. 4. Halerz księstwa opawskiego, emitowany od ok. 1440 r. do 1511 r., srebro. Określenie numizmatyczne i fotografia: Zb. Bartkowiak

W słowie MONETA zamiast litery A kładziono literę I (początkowo II)[26]. Wiele z zachowanych monet jest w tym miejscu nieczytelnych, co nie rozstrzyga wątpliwości. Ostatni znak w legendzie awersu na monecie z Buku jest wyraźny i nie ma wątpliwości, że jest to litera I. Także i ta moneta pojawia się bardzo rzadko.

Ryc. 5. a. Rysunek plomby tekstylnej znalezionej w Krummlovie (por. przypis 27); b. Plomba tekstylna z Buku, prawdopodobnie z księstwa opawskiego, z znieukoronowanym czeskim lwem, ołów. Określenie numizmatyczne i fotografia: Zb. Bartkowiak

[26] tamże.

Podobny herb, nieukoronowany lew czeski położony na tarczy, znajdujemy na tekstylnej plombie ołowianej. Lew bez korony, jak w przypadku monety, tak i w tym może wskazywać na pochodzenie z księstwa opawskiego. Pole z tarczą herbową otoczone jest obwódką perełkową. Na drugiej stronie plomby widoczna jest sześciopromienna gwiazda, poniżej znak X, z lewej strony ptak ? odbity częściowo. Podobny, a może identyczny ?, egzemplarz został znaleziony w Czeskim Krummlovie. Badacze czescy plombę z Krummlova datują na okres średniowiecza[27]. Na egzemplarzu znalezionym w Buku, rysunek jest lepiej widoczny. Ptak, choć brak mu głowy, daje się rozpoznać, podczas gdy na plombie czeskiej widoczny jest tylko kawałek nieczytelnego konturu.

Wystąpienie trzech zabytków pochodzących z Moraw, o ponad 100-letniej rozpiętości chronologicznej, przy braku innych obcych, stanowi silną przesłankę do przyjęcia, że w tym czasie Buk był w mocnych związkach handlowych z tym obszarem. Jak jednak uzasadnić wystąpienie obcej plomby tekstylnej w mieście będącym rozwiniętym ośrodkiem sukiennictwa?

Do poł. XV w. miał miejsce intensywny eksport polskiego sukna m.in. do Nowogrodu, Mołdawii, na Węgry, do Szwajcarii i Niemiec[28]. Na terenie Czech i Moraw spotyka się wzmianki źródłowe o jego obecności już od 1320 r. Przez całe XIV i na początku XV stulecia notuje się sukno polskie w Brnie i Pradze. Na Morawach po raz pierwszy słychać o nim w r. 1323[29]. Chronologia powyższych wzmianek źródłowych wskazuje na dość szeroki zasięg eksportu sukna polskiego do połowy mniej więcej XV stulecia. Sukno to traktowano jako towar

---

27 J. Fröhlich, O. Chvojka, Jihočeské olověné plomby na importované zboží. *Archeologie západních Čech*, 10, Západočeské muzeum, Plzeň 2016.

28 A. Mączak, *Sukiennictwo wielkopolskie XIV—XVII w.* Warszawa 1955, s. 220.

29 tamże, s. 222.

najniższego gatunku. Było ono czasem farbowane, choć częściej spotyka się wzmianki o szarym lub białym suknie. W taryfach wymieniane jest ono na końcu, jako najgorsze i zarazem najtańsze . Można przypuszczać, że ta właśnie cecha przyczyniła się do jego rozpowszechnienia[30]. Jednak wśród eksportowanych nie mogło być sukna wytwarzanego w Buku.

Początki sukiennictwa w Buku są znacznie późniejsze i można je odtworzyć dzięki zachowanym źródłom. Pierwsza wzmianka pochodzi z roku 1506 i dotyczy obowiązku folowania (spilśniania) wytwarzanego w Buku sukna w Głównej[31]. Dwa lata później, w 1508 roku zapisano, że w Buku wytwarza się sukno czarne i szare[32], a więc gatunki najtańsze[33]. Dopiero w 1519 roku pojawiają się w zapiskach starsi cechu sukienników[34]. Inne cechy znamy ze źródeł nawet pół wieku starszych: rzeźników (1459), krawców (1464) i szewców (1472)[35].

W krajach Europy środkowo-wschodniej pieniądzem międzynarodowym w tym czasie były grosze praskie o stosunkowo dużej wartości. Pieniądz drobny miał zastosowanie ograniczone do codziennych płatności i w zasadzie obiegał lokalnie, nie oddalając się od miejsca emisji, gdyż tylko tam był znany. Długi dystans mógł pokonać wyłącznie w sakiewce podróżnika. Takimi podróżnikami często bywali kupcy, którzy do Poznania przybywali często bezpośrednio z Czech, bez współudziału w handlu kupców śląskich[36]. Skoro rezygnowali z pośredników kupcy czescy, to mogli i morawscy. Można założyć, że

30 tamże, s. 224.

31 J. Luciński, Buk [w:] *SHGWP*, cz. I, z. 2. Poznań 1982, s.139.

32 tamże.

33 J. Maik, Sukiennictwo elbląskie w średniowieczu, *Acta Archaeologica Lodziensia*, 41. Łódź 1997, s. 87.

34 J. Luciński, Buk, s.139.

35 tamże.

36 A. Mączak, *Sukiennictwo*…, s. 236.

transakcje za sukno prowadzono w groszach czeskich, a koszty utrzymania pokrywano drobnymi z sakiewki. Sukna morawskie przez długi czas miały swoich zwolenników, gdyż były to tkaniny tańsze i lepsze od przeciętnych polskich.[37]

[37] tamże, s. 50.

Grzegorz Cencek

Odkopany późnośredniowieczny ratusz w Buku – co dalej?

W listopadzie 2021 zakończony został kolejny etap archeologicznych badań sondażowych prowadzonych od 2019 roku na obszarze rynku w Buku. Badania wykonane zostały w związku z planowaną na szerszą skalę rewitalizacją rynku bukowskiego, funkcjonującego obecnie jako Plac Przemysława. Na szczegółowe i ostateczne podsumowanie wyników przeprowadzonych badań przyjdzie nam jeszcze poczekać, ale już dzisiaj można powiedzieć, że zgromadzony w następstwie prac wykopaliskowych, a zaprezentowany powyżej materiał przyczynia się w ogromnym stopniu do poszerzenia naszej wiedzy o przeszłości miasta Buk, a zwłaszcza o jego randze i znaczeniu w dobie średniowiecza. Jako jedno z najważniejszych osiągnięć uzyskanych w wyniku przeprowadzonych badań uznać należy odnalezienie i udokumentowanie lokalizacji murowanego ratusza. W południowym fragmencie rynku odsłonięto spore elementy kondygnacji ratuszowych piwnic, pozwalające na niemalże pełne zobrazowanie zarysu dawnego budynku, jak i na odczytanie układu pomieszczeń piwnic. Sylweta ratusza stojącego w tym rejonie rynku znana była już wcześniej ze sztychu pochodzącego z 1787 roku (ryc.1), oraz ze sztychu umieszczonego na mapie pruskiej z 1828 roku.

Ryc. 1. Sylwetka murowanego średniowiecznego ratusza w Buku, zachowana w kopii ze sztychu pochodzącego z 1787 roku.
Fot. ze zbiorów Izby muzealnej w Buku.

Jednak po całkowitym zniszczeniu ratusza w wyniku pożaru w czerwcu 1858 roku (a następnie rozbiórce jego pozostałości), oraz po wybudowaniu w latach 1897-1898 nowego ratusza u zbiegu ulic Ratuszowej i Poznańskiej, funkcjonowanie wcześniejszego ratusza na rynku w Buku przestało być kojarzone w świadomości kolejnych pokoleń mieszkańców miasta. Odkryte fragmenty murowanej, ceglanej budowli zostały datowane wstępnie na okres od 1. poł. XVI wieku do 1. poł. XVII, co oznacza, że miasto posiadało murowany ratusz dużo wcześniej, niż wskazują na to dotychczasowe dostępne nam materiały. Doniosłymi i ważkimi znaleziskami są także fragmenty drewnianej budowli wykonanej w konstrukcji ryglowej, oraz fragmenty przebiegających przez rynek dróg komunikacyjnych moszczonych faszyną, z drewnianymi krawężnikami. Zarówno relikty budowli, jak i elementy dróg datowane zostały na okres średniowiecza – od 2. poł. XIV wieku do 1. poł. XV wieku. Drewnianą budowlę kojarzyć należy z funkcjonującymi na średniowiecznych rynkach kramami, jatkami rzeźniczymi czy ławami chlebowymi i szewskimi. Natomiast fragmenty dróg zdają się być potwierdzeniem zachowanych przekazów pisanych, że bukowski rynek był nie tylko miejscem handlu lokalnego, ale znajdował się na ważnym szlaku wymiany towarowej. Szlak ten

łączył najprawdopodobniej – jak sugerują współczesne badania historyczne – dawne Niemcy z Prusami, na terenie których funkcjonowało ówczesne państwo krzyżackie.

Do tych udokumentowanych podczas ostatnich badań na terenie rynku bukowskiego źródeł nieruchomych dodać należy dziesiątki tysięcy ujawnionych zabytków ruchomych w postaci przedmiotów użytkowych (lub ich fragmentów) ze szkła, ceramiki, żelaza, mosiądzu i brązu, ołowiu, wyrobów rogowych, skórzanych itp., z których spora część datowana jest na okres od 2. poł XIV wieku – do pocz. XVI wieku. Dla archeologa i historyka takie bogactwo odnalezionych źródeł to przedmiot szczegółowych badań i analiz, a następnie podstawa opracowań naukowych, na które będziemy z niecierpliwością czekać. Natomiast już teraz stwierdzić można, że zgromadzony i wstępnie zaprezentowany nam ogromny materiał archeologiczny ukazuje Buk jako tętniący życiem, bogaty i ważny ośrodek miejski, odgrywający znaczącą rolę na mapie średniowiecznej Polski. Miasto, które stać było na nieczęsto spotykaną w owych czasach inwestycję w postaci wystawionego na rynku, murowanego ratusza, otoczonego rozbudowaną – jak byśmy to dzisiaj określili – „infrastrukturą handlowo-usługową".

Dla współczesnego odbiorcy miasta (zwłaszcza mniej zaznajomionego z jego historią), ślady tej dawnej i chlubnej przeszłości nie są już widoczne. Pożar z 1858 roku przyczynił się do zniszczenia nie tylko ratusza, ale także sporej części miasta, a zwłaszcza zabudowy wokół rynku, zapewne jeszcze wówczas w dużym fragmencie drewnianej. Dziewiętnastowieczna odbudowa zmieniła oblicze miasta, czyniąc je bezsprzecznie nowocześniejszym, bardziej dostosowanym do wymagań ówczesnych mieszkańców. Przyczyniła się jednak także do konsekwentnego „zatarcia" jego przeszłości, której relikty dzisiaj, za sprawą archeologów, odkrywamy na nowo. To, co zostało w ostatnich kilku latach odsłonięte i znalezione, będzie szczegółowo zinwentaryzowane,

opisane i wszechstronnie udokumentowane, a wyniki tych działań (zgromadzone w opasłych tomach, oraz zgodnie z duchem czasu, na dyskach nośników elektronicznych), odłożone zostaną do archiwów, gdzie pozostawać będą do dyspozycji badaczy i naukowców, a zapewne także co bardziej zawziętych i zapalczywych hobbystów, czy miłośników miasta Buk. Jednak wobec bogactwa i doniosłości zgromadzonych materiałów rodzi się pytanie, czy tych znaczących świadectw przeszłości nie należałoby w jakiejś formie przywrócić miastu, udostępnić szerokiemu kręgowi jego mieszkańców oraz odwiedzających gości i turystów. Bezspornym wydaje się, że część wykopalisk ruchomych w postaci biżuterii i ozdób, monet, naczyń, elementów narzędzi i broni czy innych przedmiotów użytkowych powinna znaleźć się na stałej ekspozycji urządzonej przez władze miasta w ogólnodostępnym miejscu w którymś z istniejących obiektów miejskich, lub w obiekcie nowym, w którym ekspozycja mogłaby być udostępniona w szerszym kontekście, prezentującym historię, kulturę i inne aspekty funkcjonowania miasta.

Bardziej złożony wydaje się problem związany z pozostałościami średniowiecznego ratusza. Zawsze naturalną i zrozumiałą konsekwencją znalezisk reliktów architektonicznych są pytania o dawny wygląd i kształt obiektu, na którego ślady natrafiono. Pojawiają się próby „teoretycznych" rekonstrukcji budynku, tworzone w oparciu o odkryte fragmenty oraz o zachowane przekazy ikonograficzne i opisowe. Wyniki takich działań przedstawiane są w postaci rysunków, modeli przestrzennych czy też wizualizacji. W przypadku ratusza w Buku już w trakcie badań archeologicznych zaprezentowany został przez prof. Radosława Barka z Wydziału Architektury Politechniki Poznańskiej pierwszy szkic obrazujący nieistniejący ratusz na tle dawnej (hipotetycznej) zabudowy rynku (ryc. 2). Siłą rzeczy ma on charakter wstępny i ogólny. Być może szczegółowe wyniki badań archeologicznych

wynikające z analizy pozostałości architektonicznych pozwolą w przyszłości na bardziej szczegółowe i wiarygodne przywołanie obrazu dawnego obiektu.

Ryc. 2. Szkic obrazujący nieistniejący średniowieczny murowany ratusz w Buku na tle dawnej (hipotetycznej) zabudowy rynku.
Autor prof. Radosław Barek z Wydziału Architektury Politechniki Poznańskiej.

W praktyce konserwatorskiej często w ślad za takimi teoretycznymi odtworzeniami budynku pojawiają się próby „fizycznego" uzupełniania autentycznych reliktów o nowe fragmenty, dla uczytelnienia historycznego przekazu i wyeksponowania tych reliktów w formie stałej ekspozycji lub wręcz próby kompleksowej rekonstrukcji całego obiektu. Powszechnie znanym przykładem konserwatorskiego działania w takim zakresie jest odtworzenie obiektów architektury drewnianej na terenie skansenu w Biskupinie. Bardziej adekwatny, bo związany z architekturą gotycką przykład to odtworzenie fragmentu murów obronnych Poznania w rejonie ul. Masztalarskiej (ryc. 3).

Ryc. 3. Odtworzone średniowieczne mury obronne miasta Poznania w rejonie ul. Masztalarskiej.
Fot. J. Michalew

Rekonstrukcje gotyckich murów obronnych w różnym zakresie i skali można spotkać w wielu innych miastach Polski i Europy. Przytoczone przykłady to rekonstrukcje obiektów odtworzonych głównie w celach „poznawczych i dydaktycznych", stanowiących przede wszystkim atrakcję turystyczną. Ale przywołać można także przykłady rekonstrukcji obiektów „przywróconych do życia" nie tylko pod względem formalnym i wizerunkowym, ale również w aspekcie funkcjonalnym i użytkowym, jak chociażby Zamek Królewski w Poznaniu (ryc. 4), czy też Zamek Opalińskich w Sierakowie (ryc. 5), gdzie podstawą do rekonstrukcji były m.in. zachowane gotyckie fragmenty najniższych kondygnacji.

Ryc. 4. Rekonstrukcja Zamku Królewskiego w Poznaniu.
Fot. z zasobów POLSKIE SZLAKI.

Ryc. 5. Rekonstrukcja Zamku Opalińskich w Sierakowie. Fot. WIKIMEDIA

W kontekście tych ostatnich przykładów rodzi się pytanie: czy odnalezione piwnice ratusza w Buku upoważniają do podjęcia rozważań nad przyszłością tego znaleziska na aż tak szeroką skalę ? Czy można mówić w tym przypadku o rekonstrukcji czy odbudowie? Na podstawie pierwszych wyników stwierdzić należy, że badania archeologiczne uwidoczniły bardzo precyzyjnie lokalizację ratusza oraz pokazały wymiary obiektu w poziomie piwnic, układ pomieszczeń piwnic z zarysowanymi fragmentami sklepień, otworów okiennych i drzwiowych. Uchwycono strukturę i grubości ścian. Już te informacje w powiązaniu z przekazami ikonograficznymi dają dość wyraźny pogląd na wielkość, skalę i charakter bryły dawnego ratusza. Ratusz funkcjonował od początku na rynku, ale w kontekście nieco innej zabudowy (drewnianej, zapewne niższej). Po zniszczeniu ratusza oraz po odbudowie i przebudowie pierzei rynkowych w XIX wieku i latach późniejszych, charakter placu, jego wielkość, nie zmieniły się w diametralny sposób. Wydaje się więc, że obecny kontekst urbanistyczno-architektoniczny tego miejsca pozwala na przywrócenie bryły ratusza w jego pierwotnej lokalizacji i skali. Z konserwatorskiego punktu widzenia należy od razu zadać pytanie, czy ewentualna odbudowa miałaby nosić znamiona wiernej rekonstrukcji jak w przypadku zamków poznańskiego i sierakowskiego,

czy też stanowiłaby „swobodniejsze" odtworzenie dawnej bryły, ukazujące jej kształt i wielkość, ale przy zastosowaniu współczesnych technologii i materiałów. Przykładem takiego mniej purystycznego podejścia do rekonstrukcji zabytku może być odtworzenie wczesnogotyckiej zabudowy klasztornej w Volkenroda w Niemczech (ryc. 6).

Ryc. 6. Odtworzenie wczesnogotyckiej zabudowy klasztornej w miejscowości Volkenroda w Niemczech. Fot. Grzegorz Cencek

Inne argumenty, które należy wziąć pod uwagę przy rozważaniu możliwości odtwarzania dawnego budynku to oczywiście celowość inwestycji, którą analizować należy w kontekście potrzeb miasta i jego społeczności, a także w kontekście niebagatelnych zapewne kosztów takiego zamierzenia. Bezspornym natomiast wydaje się fakt, że odtworzony budynek bukowskiego ratusza mógłby stanowić doskonałe uzupełnienie współczesnej sylwety miasta.

Często spotykaną tendencją pojawiającą się w następstwie odsłonięcia reliktów ważkich historycznie obiektów architektonicznych, jest dążenie do ich stałego wyeksponowania w postaci rezerwatu archeologicznego, funkcjonującego w otwartym terenie lub pod zadaszeniem czy wiatą, czy wręcz umieszczonego w dedykowanym do tego celu nowo powstałym pawilonie. Jako przykłady takich rezerwatów – o różnej skali i znaczeniu w sensie wartości historycznych – przytoczyć

można rezerwat archeologiczno-architektoniczny przy ul. Garbary – Solna w Poznaniu (ryc. 7), czy też pozostałości romańskiego palatium z kaplicą w Gieczu (ryc. 8), lub wreszcie, nieporównywalny z poprzednimi z uwagi na swoją rangę, rezerwat wykopaliskowy na Lednicy (ryc. 9 i 10), łączący w sobie ekspozycję na wolnym terenie z ekspozycją zabezpieczoną wiatą.

Ryc. 7. Widok na fragment rezerwatu archeologiczno-architektonicznego przy ul. Garbary/Solna w Poznaniu. Fot. Grzegorz Cencek

Ryc. 8. Pozostałości romańskiego palatium z kaplicą w Gieczu.
Fot. Grzegorz Cencek

Ryc. 9. Rezerwat wykopaliskowy z początku polskiej państwowości na Lednicy. Fot. ZRPW

Ryc. 10. Rezerwat wykopaliskowy z początku polskiej państwowości na Lednicy. Fot. Grzegorz Cencek

Przykładami ekspozycji reliktów architektonicznych w specjalnie powstałych w tym celu obiektach mogą być: ekspozycja pozostałości późnoromańskiej kaplicy na dziedzińcu Zamku Piastowskiego w Legnicy (ryc. 11) czy spektakularne wyeksponowanie fragmentu wałów obronnych „Genius Loci" na Ostrowie Tumskim w Poznaniu (ryc. 12 i 13).

Ryc. 11. Ekspozycja pozostałości późnoromańskiej kaplicy na dziedzińcu Zamku Piastowskiego w Legnicy.
Fot. ZED-Dolny Śląsk

Ryc. 12. Budynek rezerwatu archeologicznego „Genius Loci" na Ostrowie Tumskim w Poznaniu.
Fot. zasoby Muzeum Archeologicznego w Poznaniu

Ryc. 13. Wyeksponowanie fragmentu wałów obronnych w rezerwacie archeologicznym „Genius Loci" na Ostrowie Tumskim w Poznaniu.
Fot. zasoby Muzeum Archeologicznego w Poznaniu

Zwrócić należy uwagę, że urządzona na stałe ekspozycja archeologiczna nie powinna stanowić „martwego", pozbawionego zainteresowania, elementu zagospodarowania przestrzennego. O ile nawet te oddalone od ośrodków miejskich i zlokalizowane na uboczu skanseny (vide Giecz czy Lednica) z uwagi na swoje znaczenie i siłę przyciągania potrafią cieszyć się w miarę stałym zainteresowaniem i dużą ilością odwiedzających, o tyle część z funkcjonujących ekspozycji spełnia swoje zadanie w nieznacznym stopniu. Smętnym przykładem są tu przywołane powyżej relikty zabudowań poklasztornych przy ul. Garbary-Solna w Poznaniu. Pomimo swojego atrakcyjnego położenia w centralnej części miasta, miejsce to wydaje się opuszczone i zaniedbane, ciągle czekające na lepsze wyeksponowanie i wykorzystanie, a także na powiązanie z innymi elementami zagospodarowania przyległego obszaru. Przeciwstawnym przykładem jest, charakteryzująca się podobną skalą, ekspozycja fragmentów starorzymskiego bruku we francuskiej Narbonne (ryc. 14), gdzie historyczne relikty zostały niejako „wplecione" w rytm toczącego się na miejskim placu życia.

Ryc. 14. Ekspozycja fragmentów starorzymskiego bruku we francuskim mieście Narbonne.
Fot. Grzegorz Cencek

Kolejnym zabiegiem pozwalającym na uwidocznienie dawnego, nieistniejącego obiektu – już nie w postaci jego bryły (rekonstrukcja, odbudowa) czy wyeksponowania jego autentycznych reliktów (ekspozycja archeologiczna), jest zaznaczenie jego lokalizacji na poziomie zagospodarowywanego terenu – po przebadaniu, zabezpieczeniu i ponownym zasypaniu znaleziska. Działanie takie – zapewne mniej spektakularne, ale wymagające też niewspółmiernie mniejszych nakładów, a co za tym idzie możliwe do łatwego i szybkiego przeprowadzenia – polegać może na odwzorowaniu zarysu obiektu na przyszłej posadzce placu czy drogi np. poprzez zastosowanie zróżnicowanego kolorystyczne i fakturowo materiału. Przykład takiego rozwiązania to uwidoczniony przebieg dawnych murów obronnych w Poznaniu – ul. Wodna (ryc. 15) lub też odwzorowanie zarysów nieistniejącego kościoła na rynku w Wieleniu (ryc. 16).

Ryc. 15. Uwidoczniony przebieg dawnych murów obronnych na ul. Wodnej w Poznaniu. Fot. Grzegorz Cence

Ryc. 16. Odwzorowanie zarysów nieistniejącego kościoła na rynku w Wieleniu.
Fot. NEOSTUDIO Architekci

Dla znaczniejszego i bardziej czytelnego zaakcentowania zarysu obiektu możliwe jest zastosowanie elementów przestrzennych, operujących swoją formą, ale także światłem – tutaj bardzo udanym przykładem może być uwidocznienie odkrytego niedawno palatium na Ostrowie Tumskim w Poznaniu (ryc. 17 i 18). Do wyeksponowania dawnego obiektu wykorzystane mogą być też elementy tzw. małej architektury jak siedziska, gazony, kwietniki, pergole itp.

Ryc. 17. Uwidocznienie odkrytego niedawno palatium na Ostrowie Tumskim w Poznaniu.
Fot. ARCHIGLAS Tomasz Urbanowicz

Ryc. 18. Uwidocznienie odkrytego niedawno palatium na Ostrowie Tumskim w Poznaniu.
Fot. ARCHIGLAS Tomasz Urbanowicz

Odsłonięte relikty ratusza w Buku stanowią wymowne świadectwo dokumentujące średniowieczną przeszłość miasta i zdają się zasługiwać na swoje zaznaczenie w przestrzeni miasta. Powyżej zasygnalizowano kierunki i możliwości odniesienia się do tego problemu. Nie jest zamierzeniem autora niniejszego tekstu przesądzanie w tym zakresie ani nawet sugerowanie któregokolwiek z opisywanych rozwiązań. Plac Przemysła wraz z „uśpionym" ratuszem czeka na swoją rewitalizację. Ale to od władz Buku, jego mieszkańców, ich potrzeb, preferencji, dążeń, ale i zasobności powinien być uzależniony ostateczny kształt tego fragmentu miasta, i to od nich powinno zależeć, czy i w jakiej formie zechcą w tym miejscu przywrócić swój dawny ratusz. Życzyć należy, aby podjęte przez nich decyzje i działania sprawiły, że rynek w Buku stanie się za kilka lat ich ulubionym miejscem i przedmiotem dumy.

Spis treści

Przedmowa 3

Andrzej Krzyszowski
Dalsze badania archeologiczne na bukowskim rynku 5

Zbigniew Bartkowiak
Niektóre średniowieczne monety z badań wykopaliskowych
z lat 2019-2021 na Placu Przemysława w Buku 63

Grzegorz Cencek
Odkopany późnośredniowieczny ratusz w Buku – co dalej? 73

Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich: Europa inwestująca w obszary wiejskie. Instytucja Zarządzająca PROW 2014 – 2020 – Minister Rolnictwa i Rozwoju Wsi. Druk współfinansowany jest ze środków Unii Europejskiej w ramach poddziałania „Wsparcie na rzecz kosztów bieżących i aktywizacji" w ramach działania „Wsparcie dla rozwoju lokalnego w ramach inicjatywy LEADER".